

Grau en Dret
Treball de fi de Grau (21067/22747)
Curs acadèmic 2021-2022

DONES I PRESÓ, LES GRANS OBLIDADES

Carlota Ferrer Ruiz
216715

Tutor del treball:
Carlos Mir Puig

DECLARACIÓ D'AUTORIA I ORIGINALITAT

Jo, Carlota Ferrer Ruiz, certifico que el present treball no ha estat presentat per a l'avaluació de cap altra assignatura, ja sigui en part o en la seva totalitat. Certifico també que el seu contingut és original i que en sóc l'única autora, no incloent cap material anteriorment publicat o escrit per altres persones llevat d'aquells casos indicats al llarg del text.

Com a autora de la memòria original d'aquest Treball Fi de Grau autoritzo la UPF a dipositar-la i publicar-la a l'e-Repository: Repositori Digital de la UPF, <http://repositori.upf.edu>, o en qualsevol altra plataforma digital creada per o participada per la Universitat, d'accés obert per Internet. Aquesta autorització té caràcter indefinit, gratuït i no exclusiu, és a dir, sóc lliure de publicar-la en qualsevol altre lloc.

Carlota Ferrer Ruiz
Barcelona, 9 de maig de 2022

*A la meva mare,
per la seva paciència,
per haver-me educat en valors feministes,
i per haver-me ensenyat a defensar les classes socials més desfavorides.*

RESUM

A Espanya, situació de la dona encarcerada als centres penitenciaris és, i ha estat sempre, una realitat silenciada. Les presons no són una excepció al sistema masculista que impera en la nostra societat. Allà també es reflexa.

En els darrers anys, ha despertat en la ciutadania interès per aquesta qüestió. D'aquí, a què investigadors, professors i teòrics hagin començat a dedicar algunes pàgines a l'estudi de la matèria.

En aquest treball s'intentarà il·lustrar, per mitjà de la sistematització d'opinions d'autors, per una banda, i testimonis de persones que estan en contacte amb els intramurs carceraris, per l'altra, la situació que viuen i han viscut les dones que pateixen els efectes devastadors de la reclusió: la doble condemna.

RESUMEN

En España, la situación de la mujer encarcelada en los centros penitenciarios es, y ha sido siempre, una realidad silenciada. Las prisiones no son una excepción al sistema machista que impera en nuestra sociedad. Allí también se refleja.

En los últimos años, ha despertado en la ciudadanía interés por esta cuestión. De aquí a que investigadores, profesores y teóricos hayan empezado a dedicar algunas de sus páginas al estudio de la materia.

En este trabajo, se intentará ilustrar, por medio de la sistematización de opiniones de autores, por un lado, y de testimonios de personas que están en contacto con los intramuros carcelarios, por el otro, la situación que viven y han vivido las mujeres que sufren los efectos devastadores de la reclusión: la doble condena.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	6
CAPÍTOL I.- UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA AL SISTEMA PENITENCIARI FEMENÍ	8
i. Antic Règim	8
ii. Finals del S.XVIII i XIX	10
iii. II República	11
iv. Dictadura Franquista	13
v. Les presons de dones en la societat democràtica espanyola	15
CAPÍTOL II.- EL PERFIL DE LA DONA QUE ENTRA A PRESÓ	17
i. Situació processal-penal	18
ii. Grau de tractament penitenciari	19
iii. Franja d'edat.....	19
iv. Dones encarcerades amb fills a càrrec	20
v. Dones encarcerades per delictes comès	20
vi. Nacionalitat	21
vii. Violència exercida sobre la dona privada de llibertat	22
viii. Consum de drogues	24
ix. Conclusions finals	24
CAPÍTOL III.- LA DOBLE CONDEMNACIÓ QUE PATEIXEN LES DONES	26
i. Transgressió del rol social preestablert	26
ii. Preocupació afegida per la situació familiar	27
CAPÍTOL IV.- REPTES QUE SUPOSA PER AL SISTEMA PENITENCIARI L'ENTRADA DE DONES A PRESÓ	30
i. De l'exigència de separació de la població reclusa per raó de sexe	30
ii. De la igualtat i la no discriminació per raó de sexe de les dones privades de llibertat	31
1. De la igualtat formal	31
2. De la igualtat material	32
iii. La realitat: presons de dones amb un model de presó dissenyat per a homes.....	33
1. Heterogeneïtat de les recluses en els recintes carceraris	33
2. Controls físics i psicològics excessius.....	35
3. Conclusió.....	35
iv. Especificitat de les presons de dones: la maternitat a les presons.....	36
1. Raons d'existència de les Unitats Externes de Mares	36
2. Regulació legal	37
3. Testimonis	37
v. La dissolució familiar	39

CAPÍTOL V.- PLA D'ACCIÓ: UNA PRIMERA APROXIMACIÓ A LA PROPOSTA DE CANVI DE L'ACTUAL SISTEMA PENAL	40
i. De la humanització i adequació de les presons de dones	40
ii. Alternatives a la pena privativa de llibertat.....	42
1. Consideracions prèvies.....	42
2. La situació internacional	43
3. Proposta d'alternatives a la pena privativa de llibertat	45
CONCLUSIONS.....	47
BIBLIOGRAFIA.....	48

INTRODUCCIÓ

Els murs de les presons espanyoles custodien, avui en dia, un total de 4.015 dones¹. Una xifra molt baixa amb relació a la que representen els homes reclusos, però no tant en comparació a la que representen aquestes en altres països veïns. L'Estat Espanyol ostenta el rècord de població reclusa femenina en l'àmbit europeu.

En una societat masclista, ser dona no és una realitat fàcil, i encara ho és menys ser dona a la presó. D'entre 40 i 60 anys, mare, de nacionalitat espanyola, provinent d'un context de marginalitat, condemnada per delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic, havent patit violència anteriorment. Aquest és el perfil habitual de la dona reclusa a Espanya.

Castigades doblement: havent de fer front a la condemna penal, i la condemna imposada per la societat, que les castiga per haver trencat amb el rol social que els és preestablert, per ser dones, o fins i tot, per la seva condició de mares, les dones han de patir els efectes d'un sistema penitenciari dissenyat per homes i per a homes. A aquests fets se'ls hi afegeix la dificultat de l'exercici de la maternitat a les presons. L'ordenament jurídic espanyol contempla la possibilitat d'acompanyament del menor de tres anys a càrrec de la mare privada de llibertat. Però, com de legítim és que un menor visqui els seus primers anys de vida entre reixes? I com de legítim és separar a aquest de la seva mare un cop arribat aquest a l'edat límit?

En conseqüència, l'objectiu d'aquest treball, consisteix a fer visible una realitat silenciada: explicar i divulgar quines són les implicacions que té l'actual sistema penitenciari espanyol en el col·lectiu de les dones recluses, i quines són concretament les greus discriminacions de gènere a les que dona lloc aquest. No deixa de ser cert, però, que l'entrada a presó de l'exconsellera Dolors Bassa i l'expresidenta del Parlament, Carme Forcadell, va suposar un primer punt d'inflexió en aquest silenci. Criticable és, el fet que fins que personatges influents no pateixen les desigualtats del sistema, la societat no dona veu la resta de dones, les que han estat patint les seves conseqüències durant anys.

En un segon pla, el treball ofereix algunes primeres aproximacions a quines haurien de ser les línies a seguir de la necessària reforma penal, i penitenciària. Per una banda, es fan propostes

¹ Anuario Estadístico. (2020). Ministerio del Interior. Disponible a: <http://www.interior.gob.es/documents/642317/1204854/Anuario+Estad%C3%ADstico+del+Ministerio+del+Interior+2020/94d9cf1b-889f-4119-b4c4-09926630a29e>

d'humanització i adequació de les presons de dones. I per altra, es proposen algunes alternatives a la pena privativa de llibertat, sobretot en els casos en què hi ha menors afectats.

Per tal d'assolir els objectius suggerits, el treball s'estructura en cinc capítols: el primer d'ells, busca contextualitzar l'actual sistema penitenciari femení que coneixem, remuntant als seus antecedents històrics. En el Capítol II, s'analitza quin és el perfil de la dona presa, per tal de permetre identificar el col·lectiu al què ens referirem al llarg de tot el treball. El Capítol III pretén justificar l'afirmació següent "les dones pateixen una doble condemna". En el Capítol IV, s'exposen els reptes particulars que suposa l'existència de la criminalitat femenina per al sistema penitenciari espanyol. Finalment, com s'ha explicat anteriorment, el Capítol V s'ocupa d'oferir algunes propostes de resposta als reptes que s'acaben de comentar.

La metodologia emprada per a la realització del present treball combina diferents recursos: s'utilitzen textos legals de l'ordenament jurídic espanyol -com ho són la Constitució, la Llei Orgànica General Penitenciària i el Reglament Penitenciari-, però també textos legals internacionals -les Regles de Bangkok, o les Regles Mínimes de les Nacions Unides per al tractament de reclusos- i textos legals d'ordenaments jurídics d'altres països (Itàlia, França...), amb una finalitat comparativa. També s'ha fet ús, amb l'objectiu d'aconseguir una visió més completa, de llibres, informes, articles doctrinals, dades estadístiques, documentals, programes de ràdio... entre d'altres.

A tall de precisió, una qüestió terminològica: la legislació espanyola fa servir el terme "sexe" com a criteri de distinció entre d'homes i dones. En el present treball es farà ús d'aquest terme sempre que la distinció sigui expressada per la legislació, mentre que recorrerem al terme "gènere" quan es tracti de consideracions que vagin més enllà d'aquesta.

CAPÍTOL I

UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA AL SISTEMA PENITENCIARI FEMENÍ

El coneixement del passat permet contextualitzar el present. L'objectiu d'aquest primer capítol consisteix a conèixer, a trets generals, l'origen i la transformació de les institucions penitenciàries femenines que existeixen avui en dia.

i. Antic Règim

El retribucionisme era el model punitiu que imperava durant l'Antic Règim i les monarquies absolutes. Es concebia la pena com una finalitat en si mateixa². Durant aquest període, per tant, les penes que predominaven consistien bàsicament en el càstigs físics o corporals. En molt poques ocasions, els homes, -només quan es cometien delictes molt greus- ingressaven en institucions de custòdia. Ara bé, quan era la dona qui cometia actes punibles, el càstig principal consistia en la reclusió. A més de patir sempre aquesta inoqüització, les dones patien també càstigs físics o corporals -ja que les feines que duïen a terme en els centres de reclusió eren molt dures i degradants-. La justificació per imposar penes de tal severitat consistia a considerar que aquesta s'havia "desviat", que estava "depravada moralment" i se l'havia de corregir en qualsevol cas³.

Convé parlar de les Cases Galera i Cases de Misericòrdia, que, des del segle XVI fins al segle XVIII, són les institucions que podem considerar més assimilables a les presons que coneixem avui en dia.

Les Cases Galera, per la seva banda, neixen el 1593 amb la Monja Sor Magdalena de San Jerónimo. Aquesta última elabora el tractat anomenat "Razón y Forma de la Galera y Casa Real"⁴ (primer precedent de la regulació exhaustiva d'una institució de reclusió per a dones), a partir del qual es crea el primer centre de reclusió exclusivament femení. Pretenia complir amb la finalitat d'orientació moralitzadora i amb els objectius dirigits a corregir la naturalesa "viciada" de les dones preses. Aquest tractat expressa clarament en la seva introducció, que el centre en qüestió està destinat únicament a les "dones dolentes":

"Las naciones para enfrentar y castigar a los malechores y delincuentes hicieron leyes sangrientas y rigurosas: de aquí tuvieron principio: los grillos, esposas, cadenas. y

² Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p. 21-22

³ Almeda, E. (2005). Pasado y presente de las cárceles femeninas en España. Sociológica. Revista de pensamiento social, p.80-81

⁴ Lagunas, C. (2000). Apuntes sobre un tratado carcelario femenino del siglo XVII: "La galera", escrito por sor Magdalena de San Jerónimo. p.65

cepos; potros, azotes, destierros, galeras, muertes, y tormentos infinitos. Veo mujeres que con su libertad, disolución, por no llamar desvergüenza, perdieron temor a Dios y a la Justicia e hicieron estragos entre los hombres y las ciudades y pueblos. El ver esto me quebraba el corazón y pensaba muchas veces. ¿cuál sería la raíz de tanto mal y cuál el remedio de él? Dando y tomando hallé por mi cuenta que la causa era no haber bastante castigo en España para este linaje de malas mujeres y que así el remedio sería que hubiese tantas suertes de castigos para ellas como hay para los hombres delincuentes. pues muchas de ellas les llevan harta ventajas en la maldad y pecados. Uno pues de los castigos y muy general, que hay en España para los hombres malhechores es el echarlos a Galeras por dos o más años. según sus delitos lo merecen. Pues así haya Galeras en su modo para echar a las mujeres malhechoras, dónde a la medida de sus culpas sean castigadas. Por lo cual el fin y blanco de esta obra es hacer una casa (una cárcel) en cada ciudad y lugar dónde hubiere comodidad. con nombre de Galera, dónde la Justicia recoja y castigue según sus delitos. las mujeres vagantes, ladronas. hechiceras. alcahuetas y otras semejantes ... ”⁵.

Tot i que en les idees de Sor Magdalena predomina una ideologia conservadora, Barbeito considera que va ser una de les antecessores de Concepció Arenal. No hem de perdre de vista que les idees de Monja, anaven encaminades a igualar el càstig i la seva forma de compliment entre homes i dones, i això era una pretensió força trencadora per l'època.

Per altra banda, a finals del S. XVI es creen les Cases Misericòrdia, pensades per a acollir a pobres o vagabunds. Pel que fa a les dones, acollien la majoria d'aquelles considerades “desviades”. I tot i que les dones representessin la major part dels d'interns, aquestes acollien persones d'ambdós sexes, o fins i tot nens (cosa que no passava a les Cases Galera).⁶

Podem constatar, per tant, que durant l'Antic Règim predominava aquesta preocupació per la “correcció” de la dona, mentre que aquesta només preocupava en els homes en els casos més extrems.

⁵ Cita de l'obra de sor Magdalena, extreta de la obra de Lagunas, C. (2000). Apuntes sobre un tratado carcelario femenino del siglo XVII: “La galera”, escrito por sor Magdalena de San Jerónimo. p. 165

⁶ Almeda, E. (2005). Pasado y presente de las cárceles femeninas en España. Sociológica. Revista de pensamiento social, p.79

ii. Finals de S. XVIII i XIX

Tot i que Elisabet Almeda⁷ apunta que les presons del S. XIX no són tan diferents de les dels segles XVII i XVIII, cap a destacar que en aquest moment, es produeix un descens en les penes que implicaven càstigs físics o corporals. Malgrat que aquestes últimes no s'extingeixen per complet, es recorre cada vegada més a la reclusió⁸. Tanmateix, la voluntat de corregir “les ànimes” de les dones encarcerades continua essent present aleshores. Anys més tard, Cases Galera i Cases Misericòrdia, passen a denominar-se “Cases de Correcció”, regulades pel Codi Penal de 1822. Aquestes últimes poden ser catalogades com establiments a mig camí entre els centres penitenciaris i els centres assistencials o benèfics, i tenien la mateixa finalitat que les Cases mencionades en el paràgraf anterior.

Una figura que sense cap mena de dubte causarà ressò entre els pensadors de l'època, té lloc en ple segle XIX (1820-1893). Una de les penalistes i reformadores de presons més importants de la història, i encara més si parlem de les presons des d'una perspectiva feminista, s'amaga sota el nom de Concepció Arenal.

Amb una visió molt trencadora per l'època, Arenal creia fortament en la possibilitat de resocialització del delinqüent, considerant que el sistema penitenciar jugaria el rol primordial en la consecució d'aquesta meta:

*“... que un buen sistema penitenciario es el que no corrompe y además corrige, pues la prisión que no corrige deprava ... todo sistema penitenciario debe ser una educación buena, con que se enmienda la mala educación recibida”*⁹

Des d'una perspectiva feminista, Arenal reivindicava una valoració més positiva del rol que jugava la dona a la societat, així com la igualtat entre homes i dones i la no discriminació.

“Si es una mujer la que ha sido penada por la ley, el daño es todavía mayor; porque si al delito del hombre aún sobrevive la familia, es raro que el de la mujer no la disuelva. ¿Cómo se rehabilita la mujer delincuente? Su ejemplo es más contagioso, su infamia más endeble; y su arrepentimiento sincero es posible y edificante, la sociedad parece mirarla incrédula, o la considera cuando más como un objeto extraño y aun admirable pero que no tiene aplicación. Los lazos que rompió el delito de la mujer rotos quedan

⁷ Almeda, E. (2005). Pasado y presente de las cárceles femeninas en España. Sociológica. Revista de pensamiento social, p.83-84

⁸ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p. 22

⁹Almeda, E. (2002). Corregir y castigar. Edicions Bellaterra. p. 67

*por lo común para siempre, y la familia pobre que se disuelve puede asegurarse que es familia miserable” (1897 : 16).*¹⁰

Tal com assenyala Elisabet Almeda¹¹, d'entre totes les seves propostes, n'hi ha tres que mereixen ser destacades: en primer lloc, la creació d'un cos facultatiu de professionals en àmbit penitenciari, que haurien de ser formats adequadament per tal de poder “corregir” als condemnats. En segon lloc, proposava l'augment del nombre de presons, per tal de reduir la massificació i millorar les condicions de vida de les persones encarcerades. Finalment, exigeix una adequada assistència postpenitenciària, per mitjà d'asils provisionals.

Ja des dels anys 1850, paral·lelament al canvi arquitectònic que sofreixen les presons masculines, que decideixen fer una transició del model panòptic a les presons model, podem palpar la gestació el projecte de centralització de la població reclusa femenina a la Penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares. S'escull aquesta població, perquè és on té lloc una Casa de Correcció de dones. Es pretén reestructurar aquesta, per tal de centralitzar de les dones que es trobaven recloses en altres Cases de Correcció d'arreu del territori.

A finals del S. XIX, les diferències entre homes i dones, continuen sent notòries, inclús autors com Fernando Hernández, consideren que les diferències es van arribar a fer encara més patents¹².

iii. II República

Tot just proclamada la II República, Victoria Kent, una altra figura clau que tindrà un rol crucial en la modernització del sistema penitenciari, és nomenada directora general de presons. Acte seguit del nomenament, Kent emprèn tot una sèrie de mesures que tenen per finalitat reformar el sistema penitenciari del moment.

En paraules de Carlos García Valdés:

*“Con solo un año de gestión llena con pleno derecho una de las páginas más destacadas del penitenciarismo español.”*¹³

La supressió de les cel·les de càstig, els ferros, cadenes...; l'autorització de les visites íntimes així com els permisos de sortida; la llibertat de culte en la presó... són algunes de les millores

¹⁰ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar. Edicions Bellaterra. p. 68

¹¹ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar. Edicions Bellaterra. p. 67

¹² Així ho indiquen Planas, J. A., Linares, M. M., Marcos, R. M. P., y Domingo, A. M. (2017). Historia del delito y del castigo en la Edad Contemporánea. Dykinson.. p. 330

¹³ García Valdés, C. (1975). Régimen penitenciario de España. *Investigación històrica y sistemàtica*. p. 25

que executa la Directora durant l'exercici del seu càrrec¹⁴. Victoria Kent pretenia dignificar les condicions de vida en les presons i oferir garanties als penats¹⁵.

Però en el cas en què ens ocupa, ens entretindrem a parlar de les millores que la Directora duu a terme en àmbit de les presons de dones, ja que ens trobem davant d'una figura especialment sensible a la desigualtaria situació que patien les dones encarcerades en les presons d'Espanya:

“Lo primero trabajar por España, por la República y por las mujeres. La mujer que delinque poco, pero sufre un castigo mil veces más duro que el hombre. Yo he visto cárceles de mujeres y son un espectáculo de horror. Primero arreglar las cárceles para mujeres, no por ser mujeres; mi criterio es de absoluta igualdad” (1995 : 59)¹⁶

Encara que les manifestacions de Kent puguin sonar, d'entrada, polítiques feministes, és important apuntar que no totes estarien a prop d'aconseguir alguns dels objectius que avui en dia entendríem per tals. Hi ha autors, com Elisabet Almeda¹⁷, que consideren que la ideologia i les polítiques de Kent s'allunyen molt del feminisme com el coneixem avui en dia. Kent contribuïa, mitjançant les seves polítiques, a perpetuar els rols tradicionals de les dones. Fins i tot es considera que Concepción Arenal estava molt més conscienciada respecte a les desigualtats que patien les dones que Kent i proposava una política molt més transformadora i trencadora amb aquesta realitat social¹⁸.

A continuació s'exposaran alguns dels canvis impulsats per Victoria Kent¹⁹:

En primer lloc, tot oferint la possibilitat que les preses que tinguessin fills a càrrec seu, poguessin exercir la maternitat a les presons, Kent va ser la predecessora de les Unitats Externes de Mares que enguany coneixem. Per altra banda, s'ofereix, per primer cop, treball remunerat a les presons de dones. Ara bé, com hem apuntat amb anterioritat, els tipus de feina que s'oferia perpetuava els rols de gènere que les dones tenien en l'època: es tractava principalment de tallers de costura. En tercer lloc, va ordenar la construcció d'una nova presó a Madrid al barri de les Ventas, amb la finalitat de millorar la condició de vida i salut de les dones internes. Finalment, va impulsar polítiques de “laïcitat” a les presons: encara que les monges continuïn prestant serveis assistencials, la directora decreta l'expulsió de totes les ordres religioses que

¹⁴ Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p. 15

¹⁵ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p. 114

¹⁶ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p. 115

¹⁷ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p.116-117

¹⁸ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p. 117

¹⁹ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p.116-118

havien governat les presons femenines, i, com a resultat, el govern de les presons femenines queda sota càrrec de la Secció Femenina Auxiliar del Cos de Presons, i no de l'església. Les dones, per tant, guanyen en igualtat jurídica amb els homes durant la República, en gran part gràcies a les polítiques de Victòria Kent.

Sembla que aquest sistema penitenciari amb caràcter més progressista que l'anterior, comença a agafar embranzida. Però topa amb l'arribada de la guerra civil, i la posterior implantació de la Dictadura Franquista. Decretada la dictadura, es reinstaura el Reglament de presons de 1930, anterior a la Segona República²⁰. L'arribada d'aquesta última suposa un retrocés espectacular en tots els avenços polítics, econòmics, socials... pels quals s'havia estat lluitat anys enrere, i l'àmbit penitenciari no n'és una excepció.

iv. Dictadura franquista

La situació de les dones recluses durant la Dictadura Franquista, ha d'emmarcar-se en el panorama general de la situació penitenciària que vivia tota la població reclusa arreu del territori espanyol. Tant homes com dones van patir el terror i la repressió franquista: escassetat alimentària, deficiències higièniques i sanitàries, falta d'educació i polítiques resocialitzadores... no obstant, un dels factors distintius entre ambdós sexes, és que les dones estaven autoritzades a emportar-se els fills menors de tres anys que tenien sota custòdia²¹. Una autorització, o més ben dit una condemna per totes aquelles que complien pena en una de les etapes més deplorables de la història del sistema penitenciari espanyol. Amb paraules de Yagüe Olmos *"De nuevo, la situación de las mujeres encarceladas se muestra más cruel y dolorosa, pues cuando los hombres debieron suportar toda clase de vejaciones y tortura, cautiverio y ejecuciones; las mujeres afrontaron, además, el dolor de presenciar el terrible destino de sus hijos."*²²

Vegem a continuació el testimoni de Tomasa Cuevas, presa política durant el franquisme²³:

"El caso de las mujeres que tenían niños es muy patético. Unas, que no tenían donde dejarlo, porque todos en aquella época estábamos perseguidos o estábamos sin dinero, la mayoría de nuestras familias tenían presos y no podían ayudar. Entonces, si te

²⁰ Decret de 22 de novembre de 1936

²¹ Fins l'any 1940 es permetia, en aplicació del Decret de 22 de novembre de 1936 la permanència dels nens fins als quatre anys d'edat, i, excepcionalment, uns anys més tard. Però la Ordre de 30 de març de 1940 insta la sortida immediata de qualsevol menor que hagués superat els tres anys d'edat.

²² Yagüe Olmos, C. (2007). Madres en prisión. *Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente maternal*. Alianza Editorial. p. 85

²³ Cuevas, T. (1985). Cárcel de mujeres (1939-1945). Sirocco. p. 62

llevabas a los niños de los dejaban tener hasta los tres años, luego se los llevaban a un asilo y ya no los veías más. Casi ninguna madre que ha llevado a los niños al hospicio los ha podido recoger, a los niños los trataban malísimamente, y, en general, antes que cumplieran los tres años ya habían muerto... Las que tenían niños las ponían a todas en una galería especial, y como no podían lavar sus ropitas, se tendían todo sucio y se les volvía a poner sucio y húmedo, y los niños enfermaban de tiña, se les hacían pupas, unas costronas grandes en la cabeza y morían a racimos.”

Resulta destacable, doncs, la coacció en la qual es trobaven la majoria de dones: decidir entre emportar-se el seu infant a presó, coneixent la desgraciada vida que li esperava, o abandonar-lo. Tot i que l'elecció d'una o altra, acabava reduint-se, en la majoria de casos, en el mateix resultat.

El testimoni de Paz Azati²⁴ afegeix el següent:

“Todos los días tú veías por el suelo de la enfermería de Ventas los cadáveres de 15 o 20 niños que habían muerto de meningitis, casi todos morían de meningitis porque se ve que las madres les daban mamadas cuando aún sentían el sobresalto de las palizas y el miedo de las torturas, y los chiquillos enfermaban y morían, si, morían con la misma felicidad que nosotras matábamos a los piojos, así morían las pobres criaturas.”

La majoria de testimonis recalquen, en la mateixa línia, que la situació dels infants a les presons era de les pitjors tragèdies que les dones havien de presenciar, en molts casos, pitjor que enfrontar-se a la pena de mort²⁵.

Un altre tema que ha ressorgit recentment ha estat el dels nens perduts del franquisme. L'oblit que s'ha produït durant anys entorn d'aquesta matèria, per culpa del pacte de silenci que es va acordar en el seu moment, està començant a fer eco gràcies a l'esforç de recuperació de memòria històrica de tots aquells actes que no van quedar documentats durant aquells anys. La pèrdua dels nens es donava, en la majoria de casos, quan aquests complien l'edat màxima en la què podien acompanyar a les seves mares, i se'ls havia de buscar una llar. Recordem que a partir de l'any 1940²⁶, s'insta la sortida immediata dels centres penitenciaris de tots aquells menors que haguessin superat els tres anys. En aquell moment, un gran nombre de menors han de ser retirats

²⁴ Yagüe Olmos, C. (2007). Madres en prisión. *Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente maternal*. Alianza Editorial. p.86

²⁵ Yagüe Olmos, C. (2007). Madres en prisión. *Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente maternal*. Alianza Editorial. p.87

²⁶ Ordre de 30 de març de 1940 que remet a l'article 81 del Vigent Reglament de Presons

dels centres. Segons Yagüe Olmos²⁷, dos factors clau juguen a favor de la separació definitiva entre aquests i les seves mares: per una banda, el fet que moltes preses haguessin estat enviades a centres penitenciaris llunyans a les seves residències, i, per altra banda, la mateixa disgregació de les famílies, ja que molts dels seus membres es trobaven exiliats, encarcerats o en un indret desconegut. Amb l'operació "Destacamento Hospicio", s'executa finalment aquesta decisió governamental, encaminada a la separació definitiva entre la progenitora i el seu infant.

Ricard Vinyes, en la seva obra "Los niños perdidos en del Franquismo", i més tard, en el documental emès per TV3, fa una crítica als esdeveniments als què ens estem referint, donant veu a dones que van perdre la pista, definitivament, dels seus fills. Aquestes són algunes de les seves manifestacions:

*"En el trasfondo de todo esto había un personaje oscuro que, desde las entrañas del régimen, argumentaba "científicamente" por qué los niños tenían que ser separados de sus padres. Se trata del psiquiatra Antonio Vallejo-Nájera, jefe del servicio de Psiquiatría del Ejército. Su formación, ampliada a algunos de los congresos psiquiátricos hechos en la Alemania nazi y con los experimentos que hizo con las mujeres de la prisión de Málaga, alimentaban la idea que la única solución para los hijos de los "rojos" era separarles de sus padres."*²⁸

Es veu clarament que la necessitat de separació entre l'infant i la seva mare no ve motivada per una finalitat humanitària, en el sentit de donar una millor esperança de vida a l'infant, sinó que és causada per una finalitat política o ideològica que passa per la necessitat de separació.

v. Les presons de dones en la societat democràtica espanyola

Feta aquesta recapitulació històrica, convé assenyalar que en aquest treball, posarem el focus en les presons de dones de l'actualitat, és a dir, les presons de la societat democràtica espanyola.

Un cop finalitzada la Dictadura Franquista, Carlos García Valdés és nomenat director general de presons. A partir d'aquest moment s'inicia la reforma penitenciària que donarà lloc a la legislació que encara és vigent a dia d'avui. L'any 1979 s'aprova la Llei Orgànica General Penitenciària, que més tard quedarà complementada pel Reglament Penitenciari, de 1981²⁹, a

²⁷ Yagüe Olmos, C. (2007). Madres en prisión. *Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente maternal*. Alianza Editorial. p.93

²⁸ Cita del llibre de Yagüe Olmos, C. Que cita el documental de Belis, R. I Armengou, M. (2002). Els nens perduts del Franquisme. TV3.

²⁹ Tot i que la Llei i el Reglament segueixin essent els textos reguladors de la matèria vigents en l'actualitat, cal tenir en compte les modificacions que s'han produït com a conseqüència de les reformes penals que s'han efectuat durant els darrers anys.

partir d'aleshores, les condicions en les presons a Espanya canvien molt: es milloren les infraestructures carceràries, es posen en marxa programes orientats a la resocialització dels delinqüents, s'inverteixen més recursos en professionals i experts... en definitiva, pot dir-se que s'ha produït una millora general quant a recursos humans i materials. Tot i això, tal com Elisabet Almeda posa de manifest, *“les presons del nostre país continuen tenint nombroses deficiències que dificulten enormement el compliment del que, segons la Constitució i la Llei Penitenciària, hauria de ser la finalitat principal de la privació de llibertat: la reinserció social dels penats/des.”*³⁰ Les expectatives que aquesta norma havia creat en un inici, han quedat, doncs, majoritàriament frustrades.

Tot el seguit d'explicacions, crítiques i propostes que es faran a continuació versaran sobre la regulació vigent penitenciària, i la resta de textos legals vigents que puguin tenir un impacte en les condicions de les dones recluses d'enguany.

³⁰ Almeda, E. (2002). Corregir y castigar . Edicions Bellaterra. p.159

CAPÍTOL II

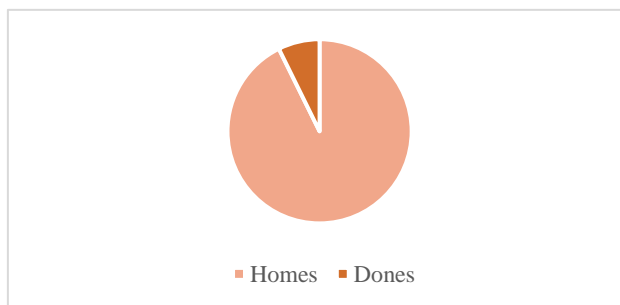
EL PERFIL DE LA DONA QUE ENTRA A PRESÓ

El perfil social del col·lectiu en qüestió comprèn, majoritàriament, persones provinents d'un context de marginalitat³¹. Moltes d'elles provenen de situacions socials, econòmiques o culturals molt desfavorides. “Sin lugar a duda, la mayoría de las mujeres presas en nuestro país podrían incluirse entre aquéllas de “especial vulnerabilidad³²”” (Carmen Navarro Villanueva³³). Elisabet Almeda considera que “la presó és l'exclusió de l'exclusió”, amb la imposició de penes privatives de llibertat s'exclouen aquelles dones que ja havien estat excloses de la societat...

Per entendre aquest treball en totes les seves dimensions, és important definir el perfil i els trets principals del col·lectiu al què ens referirem a continuació.³⁴

En primer lloc, cal tenir en compte que la població objecte d'estudi, constitueix tan sols un 7,3% del total de la població reclusa a Espanya, i un 4,5% a escala europea³⁵. A Espanya existeix doncs un percentatge superior, en gairebé tres punts percentuals en relació amb la mitjana d'encarcerament femení en àmbit Europeu. Al final d'aquest capítol s'explicarà el perquè d'aquest fenomen.

Gràfic 1³⁶

³¹ Yagüe Olmos, C. (2007). Mujeres en prisión. Intervención basada en sus características, necesidades y demandas. *Revista Española de Investigación Criminológica*, 5, p.13. Disponible a: <https://doi.org/10.46381/reic.v5i0.29>

³² Definides com a aquelles que pertanyen a minories, dones immigrants, i dones amb discapacitat.

³³ Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p. 18

³⁴ Primera precisió: en alguns dels gràfics, es fa una distinció -amb la finalitat de donar més informació- entre l'AGE i la Generalitat de Catalunya. Això és perquè Catalunya és la única CCAA amb competències cedides en àmbit penitenciari.

³⁵ Parlamento Europeo (2010). Informe de la Comisión de Libertades Civiles, Justicia y Asuntos de Interior sobre condiciones y sistemas penitenciarios ((2015/2062(INI))). Disponible a: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0251_ES.pdf

³⁶ Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a l'estudi del Ministeri de l'Interior. (2020). Anuario Estadístico [Conjunt de dades]. Recuperades a:

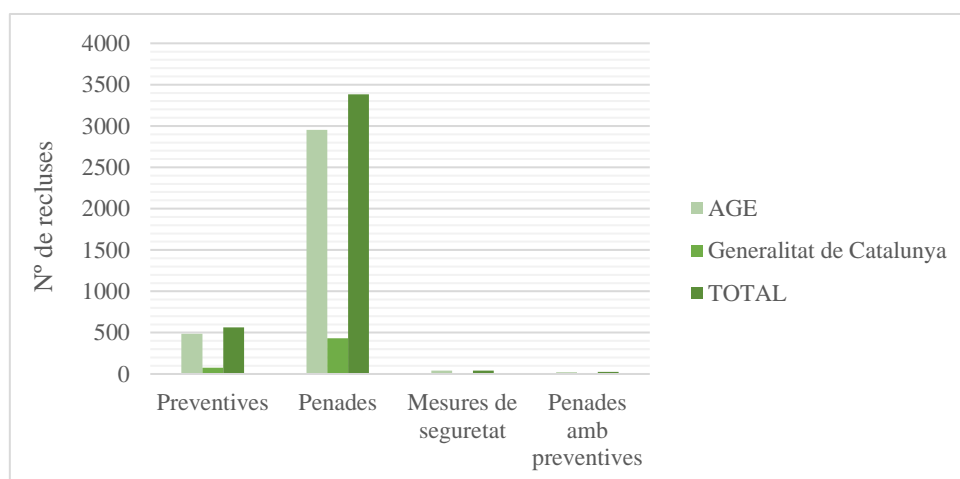
Aquest ínfim percentatge que representen les dones respecte a la població reclusa total, és una de les explicacions principals de la invisibilitat que pateixen les dones en el sistema penitenciari, creat per homes i per a homes en una societat masclista. Al capítol IV s'examinaran, amb més deteniment, algunes de les conseqüències que pot tenir aquest baix percentatge de població femenina privada de llibertat.

Entrant a la situació concreta en la què es troben les dones, que és el col·lectiu objecte d'estudi d'aquest treball, veurem, a partir d'un seguit de dades, quines són les característiques majoritàries d'aquestes: (i) situació processal-penal; (ii) grau de tractament penitenciari en el què es troben; (iii) franges d'edat majoritàries; (iv) mares encarcerades; (v) delictes més freqüents pels que són condemnades; (vi) nacionalitat; (vii) dones que han patit violència; (viii) consum de drogues.

i. Situació processal-penal

Veiem que la majoria d'elles, es troben en situació processal-penal de penades. Aquelles que es troben en situació preventiva representaven un 14% l'any 2020, mentre que aquelles sotmeses a mesures de seguretat o les que es troben penades amb preventives representen una escassa minoria.

Gràfic 2³⁷

<http://www.interior.gob.es/documents/642317/1204854/Anuario+Estad%C3%ADstico+del+Ministerio+del+Interior+2020/94d9cf1b-889f-4119-b4c4-09926630a29e>

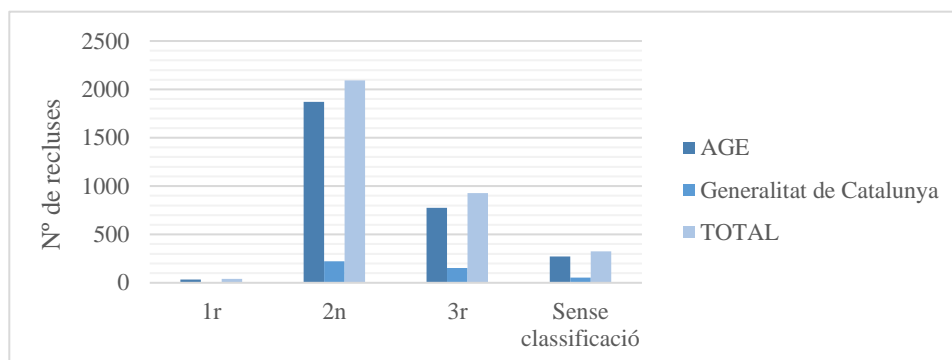
³⁷ Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a l'estudi del Ministeri de l'Interior. (2020). Anuario Estadístico [Conjunt de dades]. Recuperades a:

<http://www.interior.gob.es/documents/642317/1204854/Anuario+Estad%C3%ADstico+del+Ministerio+del+Interior+2020/94d9cf1b-889f-4119-b4c4-09926630a29e>

ii. Grau de tractament penitenciari

D'entre la població reclusa femenina, predomina la classificació en segon grau de tractament penitenciari, que es correspon amb el règim ordinari. El tercer grau de tractament penitenciari és, a continuació, el grau de tractament al què estan sotmeses bona part de recluses a Espanya. L'any 2020 representaven una xifra de 929 recluses.

Gràfic 3³⁸

Com a dada comparativa, és, proporcionalment, més elevat el nombre de dones classificades en 3r grau de tractament penitenciari o llibertat condicional que en el cas dels homes.

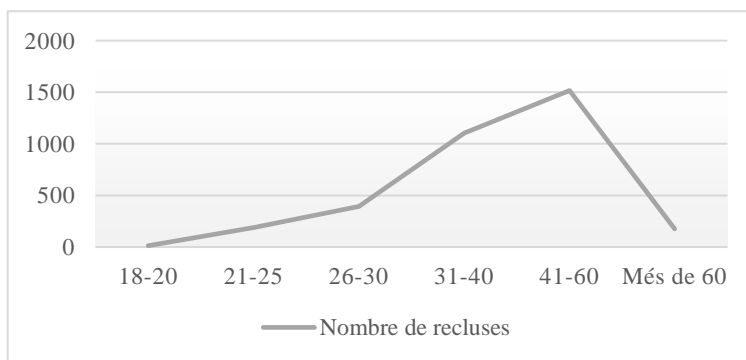
iii. Franja d'edat

La mitjana d'edat del col·lectiu en qüestió es troba en la franja d'edat dels 41-60 anys. A aquest grup les segueix el de la franja dels 31-40 anys, seguidament del grup de dones de 26-30 anys i de 21-25 anys. Tot i que al grup d'edat dels 41-60 anys no se les consideri dones en període reproductiu, als col·lectius que les segueixen sí que se les pot considerar com a tals. És una dada interessant el fet de saber que existeix un nombre tan elevat de recluses en període reproductiu, ja que el sistema penitenciari haurà de vetllar per adaptar-se a les necessitats reproductives que aquestes puguin tenir.

A més a més, el fet que la població reclusa femenina estigui conformada per un grup d'edats tan heterogeni, mentre que representen un percentatge tan baix de la població reclusa total, fa pensar que el sistema possiblement no s'està adaptant correctament a les diferents problemàtiques que presenten. En epígrafs següents (capítol IV), s'estudiarà aquesta qüestió.

³⁸ Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a l'estudi del Ministeri de l'Interior. (2020). Anuario Estadístico [Conjunt de dades]. Recuperades a: <http://www.interior.gob.es/documents/642317/1204854/Anuario+Estad%3%ADstico+del+Ministerio+del+Interior+2020/94d9cf1b-889f-4119-b4c4-09926630a29e>

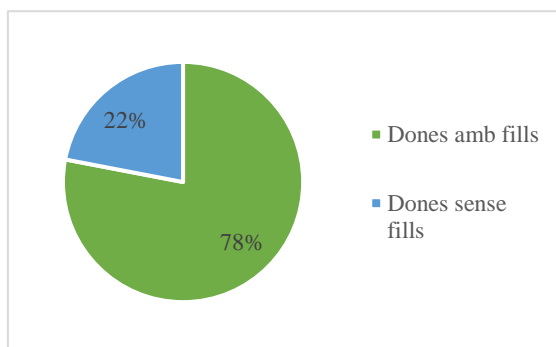
Gràfic 4³⁹

iv. Dones encarcerades amb fills i sense

En la línia de la qüestió precedent, convé estudiar el percentatge que representen les dones amb fills i filles (mares recluses) i les dones recluses que no tenen infants a càrrec. Les dades indiquen que la gran majoria (78%) de les dones preses tenen fills.

Gràfic 5⁴⁰

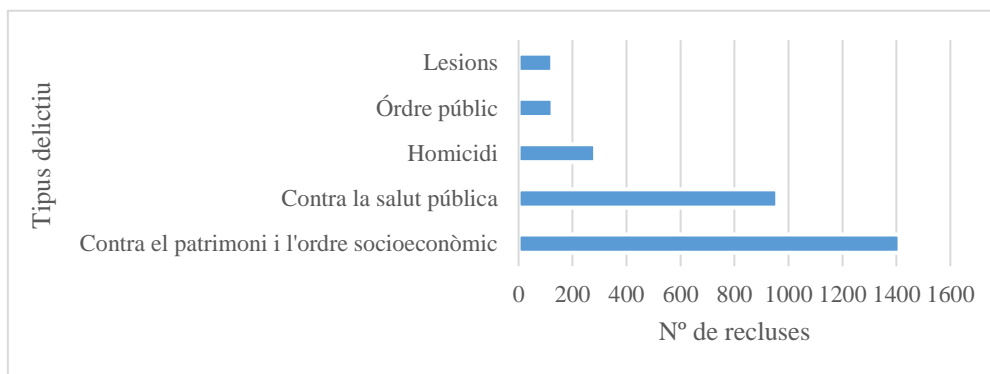
v. Dones recluses per delictes comuns

Amb relació a la tipologia delictiva, resulta d'interès saber que el tipus delictiu que causa l'encarcerament de més dones a Espanya són els delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic. Aquests últims són delictes típics que cometen persones que han viscut en situacions de pobresa, i que han patit la necessitat de supervivència.

³⁹ Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a l'estudi del Ministeri de l'Interior. (2020). Anuario Estadístico [Conjunt de dades]. Recuperades a: <http://www.interior.gob.es/documents/642317/1204854/Anuario+Estad%C3%ADstico+del+Ministerio+del+Interior+2020/94d9cf1b-889f-4119-b4c4-09926630a29e>

⁴⁰ Font: elaboració pròpia a partir de les dades del llibre de Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p.73

Gràfic 6⁴¹

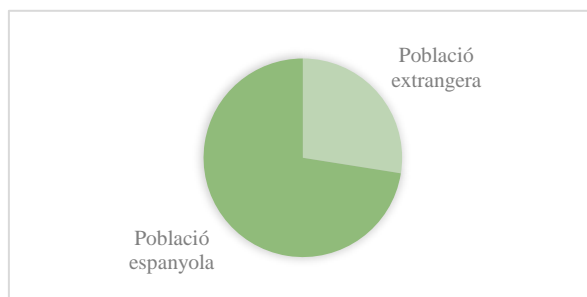

Com a dada comparativa, els delictes més comesos pels homes coincideixen en els dos primers amb els de les dones: delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic i delictes contra la salut pública. Però difereixen del tercer. El tercer tipus delictiu comès amb més freqüència per les persones del sexe masculí són els delictes contra la llibertat sexual. També cap a destacar que, tot i coincidir homes i dones en el tipus delictiu més comès, és molt major la proporció en què els homes el cometien: les dades mostren 16.573 casos de delictes contra el patrimoni entre els homes i 1.412 entre les dones l'any 2020.

vi. Nacionalitat

La població estrangera reclusa representa tan sols un 27,5% del total de dones recluses a Espanya. En els homes, els estrangers representen un 28,95%. Estem davant de percentatges pràcticament idèntics. Per tant, tot i que hi hagi una considerable presència de població estrangera a les nostres presons, cal tenir en compte que la nacionalitat predominant continua sent l'espanyola.

Gràfic 7⁴²

⁴¹ Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a l'estudi del Ministeri de l'Interior. (2020). Anuario Estadístico [Conjunt de dades]. Recuperades a: <http://www.interior.gob.es/documents/642317/1204854/Anuario+Estad%C3%ADstico+del+Ministeri+o+del+Interior+2020/94d9cf1b-889f-4119-b4c4-09926630a29e>

⁴² Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a l'estudi del Ministeri de l'Interior. (2020). Anuario Estadístico [Conjunt de dades]. Recuperades a:

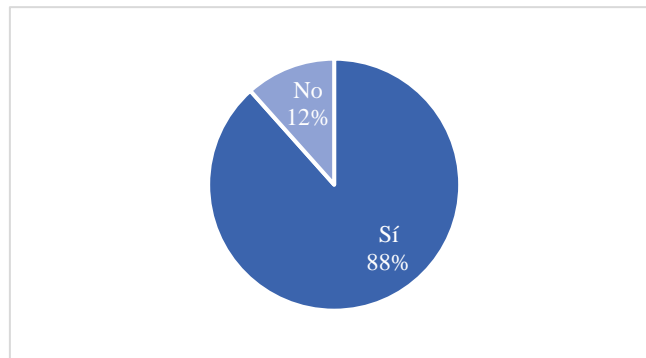
Carme Navarro Villanueva emfatitza en l'alta representació de la comunitat d'ètnia gitana en l'àmbit penal i penitenciari. En la mateixa línia, Wagman Daniel afirma que ¼ recluses espanyoles és d'ètnia gitana.⁴³

vii. Violència exercida sobre la dona privada de llibertat

Un altre dels factors claus a considerar, quan construïm el perfil de dona que entra a presó, és esbrinar si haver patit violència de gènere és una de les característiques que aquestes tenen en comú. És a dir, si existeix o no un denominador comú anomenat violència de gènere entre el col·lectiu de dones privades de llibertat.

Segons indiquen els estudis realitzats en la matèria, el percentatge de dones recluses a Catalunya que ha patit algun tipus de violència ascendeix a la terrible xifra de gairebé un 90%.

Gràfic 8⁴⁴

Per anar una mica més enllà: un 44,8% de les dones encarcerades han patit maltractes físics, un 56,9% maltractaments psicològics i un 24% manifesten haver estat víctimes d'abús sexual.⁴⁵

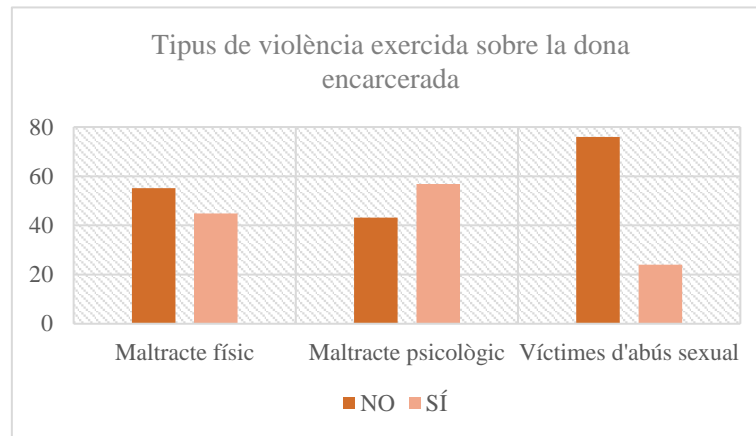
<http://www.interior.gob.es/documents/642317/1204854/Anuario+Estad%C3%ADstico+del+Ministerio+del+Interior+2020/94d9cf1b-889f-4119-b4c4-09926630a29e>

⁴³ Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p. 44

⁴⁴ Fontanil Gómez, Y., Alcedo Rodríguez, M. Á., Fernández, R., y Ezama Coto, E. (2013). Mujeres en prisión: un estudio sobre la prevalencia del maltrato. *Revista Española de Sociología*. p.24

⁴⁵ Dades publicades a l'estudi de la Generalitat de Catalunya, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. (2015). Incidencia del trastorno límite de la personalidad en mujeres encarceladas [Conjunt de dades]. P. 25. Recuperades a: https://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/cataleg/crono/2016/incidencia_tlp/incidencia_tlp_cast.pdf

Gràfic 9⁴⁶

D'aquestes dades, podem extreure la conclusió següent: la violència exercida sobre les dones recluses, opera com a denominador comú entre la majoria d'elles. El tipus de violència patida, però, variarà d'entre unes i altres, essent el maltractament psicològic el tipus més repetit.

Segons indica Carmen Navarro Villanueva “*la condición de víctimas de violencia de las mujeres encarceladas en España se repite allende nuestras fronteras.*”⁴⁷

En la mateixa línia, però referint-se només a la violència de tipus domèstic, Noelia Igareda, professora de Filosofia Dret a la Universitat Autònoma de Barcelona, posa de manifest, en un estudi realitzat sobre dones, integració i presó, a l'àmbit europeu⁴⁸ que “*la violencia doméstica es un elemento con una presencia directa o indirecta en la mayoría de las mujeres presas, y además un factor muchas veces determinante en el camino de estas mujeres hacia el delito.*”

La regla n° 44 de les Regles de Bangkok fan patents aquests fets quan estableixen un requisit de prèvia consulta deguda a les dones en relació amb el règim de visites. Partint de la premissa de què “*el nombre de recluses que han estat víctimes de violència domèstica és desproporcionat*”, incideix en la importància de què aquestes siguin consultades degudament respecte a les persones a qui se'ls hi permeti visitar-les, encara que es tracti de familiars⁴⁹.

⁴⁶ Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a l'estudi de la Generalitat de Catalunya, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. (2015). Incidencia del trastorno límite de la personalidad en mujeres encarceladas [Conjunt de dades]. p.25. Recuperades a:

https://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/catalog/crono/2016/incidencia_tlp/incidencia_tlp_cast.pdf

⁴⁷ Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p. 51

⁴⁸ Igareda, N. (2006). Mujeres, integración y prisión. *Boletín Criminológico*, 12(86). p.2. Disponible a: <https://doi.org/10.24310/boletin-criminologico.2006.v12i.8769>

⁴⁹ Reglas de Bangkok. (2011). Reglas de las Naciones Unidas para el tratamiento de las reclusas y medidas no privativas de libertad para mujeres delincuentes. *Asamblea General Naciones Unidas*.

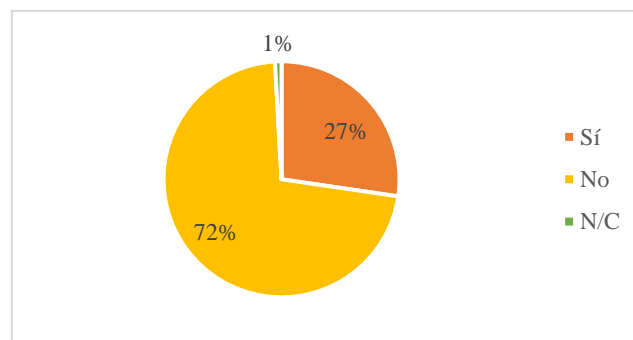
viii. Consum de drogues

La drogodependència que presenten les dones pot ser l'explicació de la seva arribada a presó, però també del seu comportament un cop dins.

I és que tot i que aquest tipus de substàncies estiguin prohibides en els establiments penitenciaris, la realitat és que als intramurs, les recluses hi continuen tenint accés. I tot i que la conducta de la dona reclusa no es caracteritzi per episodis de violència o agressivitat física, motins o evasions, l'accés a aquest tipus de substàncies afavoreix la comissió d'infraccions reglamentàries. En paraules de Bona i Puigvert, *“la mayor parte de las infracciones reglamentarias cometidas por las internas, vienen determinadas por la problemática drogodependiente de muchas de ellas, ya sea por la posesión de sustancias prohibidas o por el tráfico interno relacionado con ellas.”*⁵⁰

Les dades mostren que l'any 2015 un 27% de la població reclusa femenina consumia drogues. La gran majoria, en canvi, manifesten no ser consumidores.⁵¹

Gràfic 10

ix. Conclusions finals

De les dades anteriors obtenim que el perfil de la dona penada a Espanya és el següent: mare, de nacionalitat espanyola, d'entre uns 41-60 anys, privada de llibertat, en segon grau de tractament penitenciar, per delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic, havent patit violència i no consumidora habitual de drogues.

La Magistrada Bona i Puigvert, complementa el perfil obtingut amb les següents característiques:

⁵⁰ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p.106

⁵¹ Font: elaboració pròpia a partir de les dades del llibre de Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p.49

“el perfil de la mujer presa sería el siguiente: nivel de inteligencia medio-bajo o bajo; muy buena capacidad de adaptación; alto nivel de agresividad verbal y cierta inconstancia. Estos rasgos de personalidad, unidos a las carencias sufridas en el proceso de socialización y a los rasgos que se van adquiriendo a través del proceso de prisionalización, dan como resultado una serie de actitudes comunes, como son: tendencia al encubrimiento, actitud de desconfianza, desmotivación y actitud depresiva”⁵²

Per altra banda, la Magistrada també explica que existeixen diferències entre gèneres quant a la resposta a la pena imposada. A diferència de la majoria de conductes dels homes reclusos, les dones, acostumen a mostrar-se ressentides i culpables de la seva situació penal:

“Pese a que no contamos con el dato empírico, como resultado de las conversaciones mantenidas durante la recogida de datos en los diferentes centros, podemos afirmar que las diferencias de género existen y que en general, los hombres tienden a justificar más los delitos que comenten, se perciben como víctimas del sistema, suelen hacer atribuciones externas y por tanto se creen con derecho a exigir mejores condiciones penitenciarias, y a no asumir su responsabilidad del hecho delictivo. Las mujeres, por el contrario, muestran el patrón opuesto, tienden a recriminarse su comportamiento, se sienten culpables de lo que han hecho, y probablemente por eso se muestran menos exigentes, sobrevaloran lo que tienen porque asumen la responsabilidad de sus actos, situación que les lleva a valorar el ambiente que les rodea de una manera menos hostil que la que esperábamos encontrar.”⁵³

A escala europea, l'Estat Espanyol ostenta el rècord de població reclusa femenina. Com s'ha comentat inicialment, la mitjana d'encarcerament femení a Europa és d'un 4,5%, mentre que a Espanya aquest nombre ateny el 7,3% de la població reclusa total. Segons interpreta la Magistrada Bona i Puigvert, les raons d'aquesta desproporció troben la seva explicació en la manca de legislació existent entorn de les mesures alternatives a la pena de privació de llibertat, l'aplicació de les quals predomina, en la majoria de casos afectant les dones, i encara més si aquestes tenen menors al càrrec seu.⁵⁴ En el Capítol V (*infra* V.ii.3) es proposaran alternatives a la pena privativa de llibertat en el cas de les dones, i concretament de les mares privades de llibertat.

⁵² Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p.106

⁵³ Herrera Enríquez, M. C., y Expósito Jiménez, F. (2010). Una vida entre rejas: Aspectos psicosociales de la encarcelación y diferencias de género. *Psychosocial Intervention*, 19(3), p.239. Disponible a: <https://www.redalyc.org/pdf/1798/179817507004.pdf>

⁵⁴ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p.108

CAPÍTOL III

LA DOBLE CONDEMNA QUE PATEIXEN LES DONES

Podem afirmar, per diferents raons que s'exposaran a continuació, que pel fet de ser dona, l'entrada a presó suposa una doble condemna: per ser presa, i per ser dona.

La sociòloga Elisabet Almeda manifesta:

“La societat de per sí ja discrimina a les dones: cobrem menys, ens ataquen més, ens violenten més... a les dones en general se'ns discrimina en tots els àmbits. La presó ho sobredimensiona tot, i els estereotips de gènere, encara es magnifiquen més. A la presó la mare si és mare, encara és més mala mare. Si és dolenta i es resisteix a l'autoritat, encara la castigaran més. (...). Moltes investigadores hem demostrat que per les mateixes actuacions i per les mateixes conductes les dones preses tenen més “partes”, expedients disciplinaris, passen més temps en primer grau, en cel·les d'aïllament, tenen menys permisos... perquè com que la presó està pensada per a homes, la resistència de les dones molesta més a l'autoritat i són més castigades.”⁵⁵

Així doncs, partint del fet que ambdós col·lectius (homes i dones) pateixen una condemna base -la que s'associa al delictes concret- que consisteix en la restricció del dret a la llibertat, el col·lectiu femení pateix una altra condemna: la que implica ser dona.

Aquest capítol s'ocuparà concretament de la segona qüestió: s'estudiaran algunes de les conseqüències que poden afegir-se a la condemna de la dona per motius relacionats única i exclusivament amb la seva condició de gènere. Al final del capítol, es farà una petita recopilació de testimonis de dones preses en diferents centres penitenciaris de Catalunya.

Per una banda, parlarem de la (1) transgressió del rol social preestablert que la societat ens assigna, i per altra, de la (2) preocupació afegida per la situació familiar.

i. Transgressió del rol social preestablert

Partim, en primer lloc, de l'afirmació “La dona trenca amb el rol social preestablert”. Un rol que ve determinat pel sistema patriarcal en el què la nostra societat està totalment immersa. Aquest sistema entén el rol de la dona a la societat, limitat sobretot a l'àmbit domèstic, en el

⁵⁵ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 23'28"). Disponible a: <https://www.ccma.cat/catràdio/alacarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

manteniment de la llar, la cura dels fills, germans i pares, la càrrega mental de les obligacions familiars...; en àmbit laboral: en la dependència econòmica de l'home, en la bretxa salarial, en l'exercici de professions sovint feminitzades que alhora tenen menys valor social, condicions laborals més precàries i sous més baixos; en relació amb el comportament: la submissió, l'obediència, la bondat...

Tot i que amb el pas del temps hi hagi hagut certa evolució en aquests estereotips o rols de gènere, no deixa de ser evident el fet que des del nostre naixement, la societat ens imposa un model de comportament a seguir en funció del nostre sexe.

Carmen Navarro Villanueva⁵⁶, en la línia del que assenyalava Elisabet Almeda, manifesta que moltes d'aquestes dones senten la pressió dels estereotips que diuen que la dona presa és una dona “molt dolenta”, pel fet d'haver infringit aquest rol social de dona “tradicional”: esposa, mare i cuidadora, entre d'altres.

Encara avui en dia, l'existència de la criminalitat femenina segueix sorprenent els espectadors. D'aquí sorgiria la hipòtesi següent: el judici social i moral que fem, és més sever si el delictes ha estat comès per una dona.

ii. La preocupació afegida per la situació familiar.

L'entrada a presó pot suposar una preocupació afegida per a les dones en àmbit familiar. La Magistrada Bona i Puigvert⁵⁷, argumenta que les dones acostumen a tenir un paper central en el manteniment de la família- per culpa del sistema patriarcal que sustenta aquesta visió tradicional de que la que la dona ocupa un lloc central en la cura dels fills, de germans o pares, i de la llar- i que, per tant, en el moment en que aquestes són encarcerades, això acostuma a causar un impacte més gran sobre les persones del seu entorn familiar.

A continuació s'il·lustra aquesta qüestió per mitjà d'alguns testimonis de mares recluses a les presons catalanes, que manifesten la seva opinió sobre la “doble condemna” que pateixen, i el sentiment de culpabilitat que tenen pel fet de ser mares preses⁵⁸:

⁵⁶ Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p. 19

⁵⁷ Bona, R. (1992). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p.105

⁵⁸ A mode d'aclariment, convé senyalar que encara que són elles mateixes les que se senten culpables, aquest sentiment ve donat pel sistema patriarcal que assigna a la dona un paper d'única cuidadora dels fills.

“Lo peor es que te sientes culpable porque piensas: por mi culpa mis hijos se quedaron sin madre bastante tiempo. No estoy cuando tienen fiebre, no estoy cuando se golpean, cuando van a sus partidos...”⁵⁹

“Yo creo que lo que más me duele es estar lejos de las personas que amo. Tenemos visitas y vis a vises, pero no es lo mismo que estar en casa”.⁶⁰

- Testimoni de la Sabrina, mare d’una nena de 7 mesos,
reclusa a la presó de Wad Ras i de 4 altres nens que viuen a
Croàcia

“Tinc culpa (de tenir els fills fora, no poder-me ocupar de la família...) però també penso que la gent no ens ha de jutjar, perquè ningú sap les circumstàncies per les que passem. Sí que és la segona vegada. Se que he fet mal i he fet coses malament, em sento culpable, perquè no he fet les coses com jo volia però és el que hi ha. Intento que aquest sentiment vagi disminuint.”⁶¹

“Si pogués canviar el que vaig fer ho canviaria, perquè la pena més gran que tinc és la de no poder estar amb els meus fills, el meu net i no haver pogut estar els últims temps amb la meva mare”.⁶²

-Testimoni de la Maribel, mare reclusa a la presó de Wad-
Ras

⁵⁹ Testimoni de Sabrina (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 4’ 28”). Disponible a: <https://www.ccma.cat/catràdio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-pres-a-i-dona-sant-esteve-a-la-pres-a-de-wad-ras/audio/1024545/>

⁶⁰ Testimoni de Sabrina (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 11’ 15”). Disponible a: <https://www.ccma.cat/catràdio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-pres-a-i-dona-sant-esteve-a-la-pres-a-de-wad-ras/audio/1024545/>

⁶¹ Testimoni de Maribel (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 8’ 38”). Disponible a: <https://www.ccma.cat/catràdio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-pres-a-i-dona-sant-esteve-a-la-pres-a-de-wad-ras/audio/1024545/>

⁶² Testimoni de Maribel (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 12’ 40”). Disponible a: <https://www.ccma.cat/catràdio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-pres-a-i-dona-sant-esteve-a-la-pres-a-de-wad-ras/audio/1024545/> (12:40)

*“De dentro las mujeres sufrimos doble condena: una, tu condena, y la otra, la condena por lo que se nos queda a fuera, que son los hijos.”*⁶³

-Testimoni de la Pili, interna al mòdul de dones del centre penitenciari de Brians 1

En aquesta ocasió ens hem centrat en 3 testimonis de dones mare, però no hem de perdre de vista que la doble condemna no és causada per la seva qualitat de mares. En aquesta línia, Soledad Prieto, directora del centre penitenciari de Wad-Ras, afirma que a les dones se les castiga doblement, no només per la seva condició de mares, sinó per ser dones⁶⁴. En el cas de les mares, alguns autors parlen fins i tot d'una triple condemna⁶⁵.

⁶³ Testimoni de “Pili” (2022). "Breathe": les veus que ningú escolta. Direcció de Barranco, S. [Documental] Barcelona: TV3. (Minut 34'30") Disponible a: <https://www.ccma.cat/tv3/sense-ficcio/breathe-les-veus-que-ningu-escolta/noticia/3152615/>

⁶⁴ Prieto, S. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 26' 35"). Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

⁶⁵ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

CAPÍTOL IV

REPTES QUE SUPOSA PER AL SISTEMA PENITENCIARI

L'ENTRADA DE DONES A PRESÓ

i. De l'exigència de separació de la població reclusa per raó de sexe

De les normatives internacionals, europees, espanyoles i catalanes se'n desprèn l'exigència de la separació de la població reclusa per categories i més concretament, la separació per raó de sexe: *“Els homes, seran reclusos, en la mesura del possible, en establiments diferents dels de les dones i, en els establiments mixts, el pavelló destinat a les dones estarà completament separat del dels homes⁶⁶.”*

L'exigència de la separació dels reclusos per categories és imposada per les regles Mímines de les Nacions Unides per al Tractament de Reclusos (Regles Nelson Mandela)⁶⁷. Aquest precepte provinent del Dret Internacional queda igualment transposat en l'ordenament jurídic espanyol, concretament en l'article 16 de la Llei Orgànica General Penitenciària⁶⁸. En conseqüència, en l'apartat a) d'aquest mateix article es preveu la separació d'homes i dones en els establiments penitenciaris, excepte en supòsits excepcionals que reglamentàriament es determinin.

Així doncs, els articles 168-172 del Real Decret 190/1996, de 9 de febrer, pel què s'aprova el Reglament Penitenciari preveuen algunes d'aquestes excepcions, com ho són per exemple, casos de cònjuges privats de llibertat, o altres casos en què es pretengui evitar la desestructuració familiar o millorar l'execució de programes específics de tractament.

L'article 8.3 de la LOGP⁶⁹ permet la possibilitat, però, de què quan no existeixin establiments preventius per a dones i joves, aquests ocupin, en els centres penitenciaris masculins, departaments completament separats, amb règim i organització propis.

La norma general, per tant, predica l'exigència de la separació de la població penitenciària per raó de sexe, sigui en centres penitenciaris separats, o bé en mòduls en les presons masculines en departaments completament separats. A Espanya, només hi ha tres centres penitenciaris

⁶⁶ Regles Mímines de les Nacions Unides per al Tractament de Reclusos (2015). Regla nº11 a). *Asamblea general de las Naciones Unidas*. Disponible a: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-S-ebook.pdf

⁶⁷ Asamblea General, resolución 70/175, anexo, aprobado el 17 de diciembre de 2015

⁶⁸ Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. Artículo 16. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23708>

⁶⁹ Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. Artículo 8.3. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23708>

exclusius per a dones, mentre que en la resta de casos (com és el cas de totes les preses que compleixen condemna a Catalunya), les dones ocupen mòduls separats en les institucions masculines.

ii. De la igualtat i la no discriminació per raó de sexe de les dones privades de llibertat

La igualtat i prohibició de qualsevol discriminació per raó de sexe és un dret constitucional conegut per la majoria dels ciutadans de la nostra comunitat. Igual de conegut és el fet de què la població reclusa gaudeix de la mateixa protecció constitucional? Els poders públics vetllen de la mateixa manera per garantir aquesta igualtat a la comunitat privada de llibertat com ho fan amb la resta de la població?

1. De la igualtat formal

De l'article 25.2⁷⁰ de la CE, es predica que les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades a la reeducació i reinserció social, no podent consistir en la realització de treballs forçats. Estableix també que la persona condemnada a pena privativa de llibertat que estigui complint la mateixa, gaudirà dels mateixos drets fonamentals previstos en el Capítol II de la CE, a excepció dels que s'hagin limitat expressament pel contingut de la sentència condemnatòria. De l'article 25.2 se'n deriva, per tant, que l'article 14 de la CE⁷¹ que recull el dret fonamental a la igualtat, prohibint tota classe de discriminació per raó de sexe (entre d'altres), resulta d'aplicació a la població encarcerada. Així mateix, l'article 9.2⁷² de la CE obliga a tots els poders públics a vetllar per una igualtat real, efectiva, i a l'obligació de remoure els obstacles que impedeixin o dificultin la seva plenitud.

En la mateixa línia que els preceptes constitucionals citats, l'article 59.1 de la LOGP⁷³ estableix: *“El tractament penitenciari consisteix en el conjunt d'activitats directament dirigides a la consecució de la reeducació i reinserció social dels penats”*. És a dir, hi ha una sèrie de mètodes, com ho són els programes de tractament, que pretenen donar resposta a l'objectiu de rehabilitació dels penats.

En resum, aquestes són les afirmacions que se'n deriven d'aquests articles precedents: (1) les penes privatives de llibertat estan orientades a la reeducació i reinserció social de la població

⁷⁰ Constitución Española (1978). Artículo 25.2.

⁷¹ Constitución Española (1978). Artículo 14.

⁷² Constitución Española (1978). Artículo 9.2.

⁷³ Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. Artículo 59.1.

reclusa; (2) l'article 25.2 és d'aplicació a la població reclusa masculina i femenina, per tant, les penes privatives de llibertat imposades a les dones preses han d'orientar-se a la reeducació i reinserció social; (3) la població reclusa té dret a ser tractada amb igualtat, prohibint, per tant, tota mena de discriminació, i concretament, la discriminació per raó de sexe; (4) els poders públics han d'actuar de manera que aquesta igualtat i prohibició de discriminació per raó de sexe sigui garantida.

La pregunta que ens hem de fer arribats a aquest punt consisteix a saber si aquesta igualtat i prohibició de discriminació per raó de sexe s'està garantint efectivament per part dels poders públics encarregats d'implantar models penitenciaris per a ambdós sexes. I, per tant, si els models carceraris implantats en l'actualitat persegueixen, mitjançant instruments no discriminatoris la consecució dels objectius de reeducació i reinserció social. En conclusió, si existeix una igualtat material en els termes predicats pels articles constitucionals.

2. De la igualtat material

Les oportunitats de feina, l'educació i formació i l'ajuda psicològica són alguns dels instruments que possibiliten que la persona condemnada a una pena de privació de llibertat pugui ser reeducada.

Però la realitat pràctica no sempre dóna resposta a aquesta finalitat teòrica que pretenen les mesures d'integració. Alguns especialistes han posat de manifest que aquests programes orientats a la integració, solen ser inadequats en les presons de dones.

Noelia Igareda⁷⁴, mitjançant un estudi realitzat a preses i especialistes d'arreu d'Europa, posa de manifest que algunes de les deficiències que existeixen són les següents: poques sortides laborals dels programes professionals oferts a les presons; salaris percebuts per la realització de treball a les presons considerablement baixos (a Espanya: d'entre 40-100 €/mes per mitja jornada); oportunitats de formació i educació que no es corresponen amb l'exigència formativa necessària posterior a la presó; insuficient preparació i suport perquè les dones tornin a conviure en família i comunitat; programes oferts que perpetuen els rols tradicionals de gènere, com per exemple: feines de tall i confecció, perruqueria, cuina o treballs manuals⁷⁵. considera que *“cada uno de los enunciados instrumentos que facilitan la reeducación son, por regla general más inaccesibles para las mujeres encarceladas que para los hombres reclusos en Centros*

⁷⁴ Igareda, N. (2006). Mujeres, integración y prisión. *Boletín criminológico*, 12(86), 1.

⁷⁵ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p. 109

Penitenciarios, debido, en parte, al ínfimo número que éstas representan en el sistema penitenciario español”⁷⁶.

La Magistrada Bona i Puigvert també considera que el problema és causat pels recursos econòmics que es destinen a les presons dones: com que aquestes representen una minoria respecte als homes, els recursos que se’ls hi destina també són inferiors, i, per tant, els programes dedicats a la resocialització són més limitats: “*el coste de la organización de talleres o de otras actividades formativas u ocupacionales, es más elevado y menos rentable que en el caso de los hombres*”.⁷⁷

iii. La realitat: presons de dones amb un model de presó dissenyat per a homes

Elisabet Almeda afirma que “*La presó no és més que un reflex del sistema patriarcal que existeix en societat masclista*”⁷⁸.

La presó està construïda, en general, amb una concepció androcèntrica: les normes, pràctiques, rols i el model arquitectònic del sistema penitenciari han estat elaborats per homes i per a homes⁷⁹.

La investigadora Elisabet Almeda il·lustra aquest androcentrisme a partir d’una anècdota: “*Un dels objectius de inauguració del Centre Penitenciari de Brians era treure les dones de Wad-Ras, per a tancar aquest últim. En aquell moment, es van posar a totes les dones de Wad Ras en un autocar per portar-les a Brians, i quan aquestes van arribar en el mòdul últim de Brians 1, es van adonar que banys estaven fets per homes. Les dones van haver de tornar a Wad-Ras perquè s’havien equivocat fins i tot en el disseny del mòdul de dones.*”⁸⁰

1. Heterogeneïtat de les recluses en els recintes carceraris

Com s’ha exposat prèviament (*supra IV ii.1*), els preceptes internacionals i estatals exigeixen la necessitat de classificació de la població reclusa per categories. S’ha abordat la qüestió de la

⁷⁶ Igareda, N. (2006). Mujeres, integración y prisión. *Boletín criminológico*, 12(86), 1. p. 17

⁷⁷ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p. 109

⁷⁸ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 21’42”) Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

⁷⁹ Herrera Enríquez, M. C., y Expósito Jiménez, F. (2010). Una vida entre rejas: Aspectos psicosociales de la encarcelación y diferencias de género. *Psychosocial Intervention*, 19(3), p.236. Disponible a: <https://www.redalyc.org/pdf/1798/179817507004.pdf>

⁸⁰ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 21’42”) Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

classificació per raó de sexe (*supra IV.ii*). A l'exigència de classificació per sexes, però, se li sumen altres criteris de classificació a l'hora d'internar aquestes recluses en un recinte carcerari o altre. Aquests són, al tenor de l'article 16 de la LOGP⁸¹, els següents:

- La separació entre **detinguts i presoners dels condemnats**, i en ambdós casos, els **primaris dels reincidentes**;
- Els **joves**, siguin detinguts, presos o penats, dels **adults** (en les condicions determinades reglamentàriament⁸²);
- Els que presentin **malalties** o deficiències físiques o mentals, dels que **puguin seguir el règim normal d'establiment**.
- Els detinguts i presoners per delictes **dolosos**, dels que ho estiguin per delictes **d'imprudència**.

Però en el cas de les dones, aquestes exigències són molt difícils de dur a terme, per culpa del reduït nombre de població objecte de classificació. És per això que en la majoria de casos, es produeix aquesta heterogeneïtat de recluses: joves convivint amb adultes, convivència de recluses que han comès diferents tipus delictius...

Per exemple, pel que fa a la separació entre dones joves i adultes, la magistrada Bona i Puigvert manifesta que:

“A diferencia de la población masculina, en el caso de las mujeres no existen por lo general centros penitenciarios para jóvenes mujeres, lo que implica la convivencia obligada de todas ellas en un mismo recinto carcelario, con las disfunciones evidentes tanto a nivel de formación de las menores, como de los problemas que a nivel regimental plantea esta convivencia, al margen de ser contraria a las directrices internacionales sobre el tratamiento penitenciario de los menores, así como a la normativa penitenciaria vigente en el Estado Español”⁸³

Si tenim en compte les dades relatives al perfil de la dona encarcerada (*supra II. iii*), veurem que la població reclusa femenina està configurada per un ampli ventall d'edats. Com és evident, cada edat presenta unes necessitats i problemàtiques determinades. Si no existeixen recursos per a tractar-les separatament i el sistema penitenciari actual exigeix tractar-les a totes sota el

⁸¹ Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. Artículo 59.1. Disponible a: j

⁸² Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos de diciembre de 1966. Art. 3. ONU. Disponible a: <https://www.refworld.org/es/pdfid/48e0c9052.pdf>

⁸³ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p. 106

mateix sistema, és evident que serà molt difícil donar una resposta adequada a les seves necessitats⁸⁴.

En aquest cas hem parlat de l'edat, però igual que l'edat presenta exigències de tractament diferents, les altres categories també: les detingudes i presoneres exigiran un tractament diferent del que requeriran les condemnades; les primàries de les secundàries, etc.

2. Controls físics i psicològics excessius

En relació amb el perill que representen les recluses en comparació amb els homes, alguns autors consideren que els controls físics i psicològics exercits, van més enllà de les necessitats reals per fer front al perill que aquestes representen. S'explica que s'han trasplantat aquelles pràctiques, inicialment pensades per fer front a les exigències de perillositat que presenten els homes, en el model femení, sense tenir en compte les diferències físiques i de conducta que existents entre ambdós sexes.

Tal com indica la magistrada Bona i Puigvert⁸⁵:

“Se aplican medidas de máxima seguridad a las mujeres, que raramente han sido declaradas culpables de crímenes contra las personas y las autoras de homicidios -en muchos casos parricidios- son, desde el punto de vista de los expertos, las reincidentes más improbables. Las autoras de delitos contra la propiedad, actúan generalmente sin violencia o peligro para las personas.”

“Se destinan a centros penitenciarios de mujeres, edificios obsoletos que anteriormente han sido ya prisiones de hombres y que, por lo tanto, mantienen su estructura carcelaria clásica, en la que de forma esencial predomina el principio de la seguridad frente a cualesquiera otras consideraciones”

3. Conclusió

L'heterogeneïtat en la convivència de recluses i els controls físics excessius són algunes de les conseqüències que resulten d'haver intentat estalviar feina i recursos trasplantant el model penitenciari masculí al model femení. Probablement, l'argument de la rendibilitat⁸⁶ hagi estat l'argument principal per justificar aquestes actuacions, igual que ho era per a justificar l'escassetat d'instruments dissenyats per a la resocialització (*supra IV ii. 2*). Alguns teòrics,

⁸⁴ Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier. p. 41

⁸⁵ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p. 108

però, defensen que l'argument quantitatiu -que justificaria que pel fet de què la població reclusa femenina representi una xifra excessivament baixa de la població reclusa total, els recursos que s'hi han de dedicar han de ser proporcionals- no és un argument d'un Estat de Dret. En aquesta línia, Elisabet Almeda manifesta: "*S'ha de fer una presó només per a dones, i dedicar-s'hi els recursos que siguin necessaris, perquè les dones que estan en les presons de mòduls o petits mòduls, en presons d'homes, estan en molt pitjors condicions que els homes.*"⁸⁷

És evident, per tant, que les dones presenten necessitats i problemàtiques diferents de les que presenten homes, i el sistema penitenciari no pot continuar tapant-se els ulls i obviant aquesta realitat incòmoda, ha de donar una resposta adequada i congruent. En el Capítol V es farà una proposta de reforma de l'actual sistema penitenciari, que vetlli per la humanització i adequació dels centres penitenciaris femenins a la situació de les dones, en la línia dels anteriors reptes discutits (*infra V.i*).

iv. Especificitat de les presons de dones: la maternitat a les presons

Una de les particularitats més importants que presenta el règim penitenciari femení, és que es preveu la possibilitat de l'exercici de la maternitat a les presons.

Com s'explica en epígrafs anteriors (*supra I*), l'actitud de les administracions penitenciàries espanyoles al llarg de la història ha estat la de permetre que les dones puguin conservar la companyia dels seus fills, durant els seus primers anys de vida.

Aquesta companyia s'ha fet possible per mitjà de la creació d'institucions consagrades als menors: Les Unitats Externes de Mares. Cal tenir en compte que l'edat de 3 anys del menor, opera com a límit legal per ingressar i viure com a acompanyant de la mare en aquests recintes.

1. Raons d'existència de les Unitats Externes de Mares

Segons indica Mª Ángeles Ruiz Soriano⁸⁸, la "teoria del apego" desenvolupada per Bowlby (1969) opera com a raó fonamental per a permetre l'entrada del fill al centre penitenciari. Aquesta teoria diu que el vincle entre mare i fill és primordial per a afavorir el "desenvolupament emocional saludable i l'adaptació social del menor".

⁸⁷Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 38'28") Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-preson-de-wad-ras/audio/1024545/>

⁸⁸ Ruiz Soriano, M. (2017). Ser mujer y madre en prisión. Análisis del trabajo educativo realizado en la unidad externa de madres". Disponible a: <https://eprints.ucm.es/id/eprint/49447/1/T40308.pdf>

Per altra banda, la voluntat del legislador en preveure aquesta curta edat de tres anys com a límit, és la de la mínima estada dels menors a presó, inclús de l'exclusió d'aquesta permanència en les institucions. Es considera que la presó no és el mitjà adequat per a la formació del menor, i que fins i tot aquesta la podria contaminar.⁸⁹ Fins a quin punt el fet d'haver viscut a presó podria situar a aquest menor en una situació de desavantatge social, en relació amb la resta d'infants?

Veiem, per tant, que existeixen dos interessos contraposats: l'interès per aquest vincle afectiu entre la mare i el fill, per una banda, i l'interès del menor a tenir una formació no contaminada per la institució carcerària. En tot cas, amb la creació de les Unitats Externes de Mares les administracions consideren que preval l'interès del menor per sobre de l'interès de la mare. El legislador pretén vetllar per al millor desenvolupament del primer, intentant trobar un equilibri entre el vincle afectiu i la formació no contaminada. Fins aleshores s'ha considerat que la mesura existent és la mesura òptima per a aconseguir aquest objectiu, tot i que hi ha teories que advoquen per altre tipus de solucions (*infra V.ii.2b*).

2. Regulació legal

La regulació legal vigent es contempla a l'article 38.2 de la LOGP⁹⁰: *“Las internas podrán tener en su compañía a los hijos que no hayan alcanzado los tres años de edad, siempre que acrediten debidamente su filiación. En aquellos centros donde se encuentren ingresadas internas con hijos existirá un local habilitado para guardería infantil.”*

Per tant, els requisits per a l'acompanyament de les mares a presó per part dels menors queda subjecta a les següents condicions: en primer lloc, que els infants siguin menors de tres anys; i, en segon lloc, que s'acrediti adequadament la filiació.

La Instrucció nº 6/90, de 5 de desembre de la Fiscalia General de l'Estat sobre menors ingressats en els centres penitenciaris de dones amb les seves mares preses, preveu criteris interpretatius que el Ministeri Fiscal ha de seguir en l'aplicació de l'article 38.2 de la LOPG.

3. Testimonis

“Con los niños se pasa mejor: van a la guardería, nosotras durante este tiempo podemos hacer actividades, trabajar... pero ya por la tarde cuando vuelven los niños pasamos buenos momentos con ellos. En las horas de la comida cada uno tiene su trona, estamos

⁸⁹ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p. 110

⁹⁰ Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria.

*juntas en el comedor con ellos. Somos 12 internas y 12 niños, es como una casa, para nosotras”.*⁹¹

- Sabrina, mare d'una nena de 7 mesos, reclusa a la presó de
Wad Ras

*“Llegué embarazada de un mes, fue una sorpresa, no sabía que estaba embarazada, me enteré aquí. Ser madre en prisión no es lo mismo que ser madre en casa, pero finalmente yo busco sacar las cosas buenas de eso, quizá cuando uno está a fuera tiene que salir a trabajar y dejar el niño con alguien de la familia o en una guardería, aquí puedo estar con mi hijo por tiempo indeterminado. Ahora está en la guardería porque ya tiene 9 meses, pero estuve con él desde su nacimiento y durante los primeros 6 meses solo con él para hacer la lactancia y compartir buenos momentos (...)”*⁹²

- Isabella, mare i reclusa a la presó de Wad-Ras

“Moltes mares no deixen de sentir-se culpables per tenir els seus fills aquí, fet que es tradueix en alguns casos en una sobreprotecció de l'infant”.

- Anna Pijoan, educadora des de fa 12 anys de la Petita Escola
Bressol del centre penitenciari de Wad-Ras

“Este Trabajo me gusta muchísimo. Yo soy madre, tengo un hijo grande y 3 nietos. De estar aquí me gusta jugar con los niños, cantar con ellos... todo”.

- Simba, ajudant de l'Anna Pijoan a la Petita Escola Bressol del
centre penitenciari de Wad-Ras, reclusa del centre.

⁹¹ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 3'12") Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

⁹² Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 6'07") Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

Del testimoni de la Sabrina se'n desprèn la idea següent: el fet de tenir la companyia dels fills a presó, dóna a la mare una via d'escapatòria d'aquesta vida entre barrots. Però a més a més, de la investigació⁹³ realitzada per dues psicòlogues de la Universitat de Granada, es pot concloure que només el fet de tenir fills -a presó o no- dóna a les recluses un alè d'esperança en una vida millor.

v. La dissolució familiar

Com explica Carmen Navarro Villanueva, l'entrada a presó d'una mare pot tenir considerables efectes devastadors en el seu entorn familiar.⁹⁴

Amb altres paraules, Bona i Puigvert expressa:

*“A diferencia de lo que ocurre en el caso de la población reclusa masculina el hecho de que una mujer entre en prisión determina en muchas ocasiones la ruptura de sus relaciones afectivas a nivel de pareja heterosexual, quedando como únicos vínculos los propios de las familias de origen y, naturalmente, los que mantienen con sus hijos.”*⁹⁵

A l'epígraf anterior s'exposava que el fet de ser mare i tenir fills juga sovint un paper positiu en la voluntat resocialitzadora de la mare, i que aquests obren un alè d'esperança a les mares en una vida millor. Els fills operarien, en moltes ocasions, com a raó fonamental i estímul que motiva a les mares a reencaminar les seves vides i relativitzar la situació vital a la què han de fer front⁹⁶. Això és així, mentre que la realitat és que mantenir aquests vincles familiars és sovint força dificultós. Elisabet Almeda considera que: *“És molt difícil mantenir el vincle amb la majoria de dones que estan a la presó. (...) No hi ha prou polítiques que permetin mantenir el vincle amb els fills. Moltes dones acaben trencant la família.”*⁹⁷

⁹³ Herrera Enríquez, M. C., y Expósito Jiménez, F. (2010). Una vida entre rejas: Aspectos psicosociales de la encarcelación y diferencias de género. *Psychosocial Intervention*, 19 (3), 235-241. p. 239

⁹⁴ Navarro Villanueva, C. (2018). El encarcelamiento femenino. *Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier.

⁹⁵ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p.106

⁹⁶ Conclusiones de l'estudi d'Herrera Enríquez, M. C., y Expósito Jiménez, F. (2010). Una vida entre rejas: Aspectos psicosociales de la encarcelación y diferencias de género. *Psychosocial Intervention*, 19 (3), 235-241. p. 239

⁹⁷ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 53'17"). Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

CAPÍTOL V

PLA D'ACCIÓ: UNA PRIMERA APROXIMACIÓ A LA PROPOSTA DE CANVI DE L'ACTUAL SISTEMA PENAL⁹⁸

Havent estudiat, en capítols anteriors, la situació que viuen les dones privades de llibertat, arribem a la conclusió següent: l'actual sistema penal necessita ser reformat. Així doncs, podríem pensar que la solució passa per la humanització i adequació dels centres penitenciaris femenins -que és la institució on aquest tipus de penes es compleixen- a les necessitats particulars del col·lectiu en qüestió. Això és així, però no deixa de ser cert que la pena privativa de llibertat no és l'únic mecanisme de resposta al delictes, mentre que sí que és la resposta que més propicia dissolució familiar i a la desatenció dels fills. Si obrim els ulls, i observem més enllà de les nostres fronteres, veurem que en altres països es plantegen instruments de resposta a la criminalitat femenina ben diferents. Com es comentava al Capítol II, Espanya és el país d'Europa amb el percentatge més alt de recluses. L'explicació a aquestes dades no és que les dones d'Espanya siguin més dolentes o delinqueixin més, l'explicació es troba en el fet que Espanya és el país amb menys alternatives a la pena privativa de llibertat⁹⁹.

En el Capítol V es farà una primera aproximació al pla d'acció que cal adoptar per a revertir les desigualtats existents. Aquesta proposta adoptarà dues dimensions: en un primer pla (i) es plantejarà una idea de reforma de l'actual sistema penitenciari femení, que vetlli per una humanització i adequació dels seus centres, com s'ha comentat anteriorment. I en un segon pla (ii), es faran algunes propostes d'alternatives de resposta al delictes: s'explicaran alguns exemples de tractament de la dona penada en l'àmbit internacional (*infra ii.2*), i s'exposaran algunes primeres idees d'alternatives a la pena privativa de llibertat (*infra ii.3*).

i. De la humanització i adequació de les presons de dones

Com s'ha manifestat en el capítol anterior (*supra IV. iii*), les presons estan construïdes, en general, des d'una visió basada en el punt de vista masculí -concepció androcèntrica-, ja que les normes, les pràctiques, els rols i el model arquitectònic del sistema han estat elaborats per homes i per a homes. Abolir aquest androcentrisme representa una condició necessària perquè

⁹⁸ A tall de precisió, s'empra el terme "penal" en lloc de "penitenciari", perquè les propostes d'alternatives a la pena privativa de llibertat venen donades per la Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal.

⁹⁹ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 45') Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presos-de-wad-ras/audio/1024545/>

aquesta humanització i adequació dels seus centres pugui tenir lloc. A continuació s'exposaran propostes de modificacions que vetllen per un sistema penitenciari feminista, que tingui per objectiu corregir la situació d'inferioritat de la dona en el món de la presó.

En primer lloc, pel que fa a les normes, s'exigeix que tota la normativa aplicable a les dones recluses es modifiqui, sempre que això sigui necessari, d'acord amb les propostes que venen descrites a continuació (*infra i. i ii.*) En els casos en què la normativa s'adeqüi als canvis proposats, però no en canvi, l'execució material d'aquesta, s'exigeix la implementació de garanties adequades perquè aquestes siguin executades.

En segon lloc, tractarem les pràctiques i rols. En aquesta línia, parlarem de 3 direccions de canvi: (1) Canvis en el tractament penitenciari; (2) Canvis en la intensitat dels controls; (3) Respecte de l'exigència de la separació de la població reclusa per categories.

(1) Pel que fa als canvis en el tractament penitenciari, recordem que per tractament penitenciari entenem el “*conjunt d'activitats dirigides a la consecució de la reeducació i reinserció social dels penats per a fer de l'intern una persona amb la intenció i capacitat de viure respectant la llei*¹⁰⁰”. Per tant, ens referim a una reforma dels programes destinats a la resocialització: com ho són les ofertes de feina, l'educació i la formació, els tallers, l'ajuda psicològica... En aquesta línia, aquests són alguns dels suggeriments:

- Respecte a la feina:
 - Que les dones parteixin, com a mínim, de les mateixes oportunitats laborals pel que fa a varietat i retribució a les feines a les quals els homes tenen accés;
 - Que aquesta garanteixi una suficient preparació perquè un cop la dona torni a viure en comunitat, pugui inserir-se al mercat laboral;
 - Que aquesta no perpetui els rols tradicionals de gènere.
- Quant a l'educació i formació, tallers i ajuda psicològica:
 - Que tinguin la mateixa qualitat a les que s'ofereixen als homes, encara que la rendibilitat per motiu de nombre d'internes sigui inferior a la dels homes.

¹⁰⁰ Definició donada per Guías Jurídicas Wolters. Disponible a: <https://guiasjuridicas.wolterskluwer.es/Content/Inicio.aspx>

- Que hi hagi oferta d'educació i assistència psicològica que responguin a necessitats de coneixement particulars que presenta el col·lectiu femení.

(2) Amb referència a la intensitat dels controls, s'exigeix que els controls físics i psicològics s'adeqüin al perill real que representen les dones.

(3) Que sempre que no resulti impossible o desproporcionat, se separin les dones per categories, tal com exigeix per l'article 16 de la LOPG i els preceptes de dret internacional.

En tercer lloc, referint-nos al model arquitectònic es proposa que les presons de dones no tinguin forma de mòdul en una presó d'homes, sinó que tinguin una construcció pròpia: una presó de dones construïda per dones, de manera que les construccions responguin a les necessitats d'aquestes, i que aquestes construccions es dissenyin en d'acord amb la perillositat real d'aquesta.

ii. Alternatives a la pena privativa de llibertat

1. Consideracions prèvies

Elisabet Almeda posa de manifest que *“la presó no reinsereix, la presó pot ajudar, donar eines... però el sistema penitenciari està en crisi, la gent surt, reincideix, torna a entrar i torna a sortir. A la presó hi van els pobres: els grans delinqüents no estan a les presons, a les presons hi trobem la gent humil, la gent que lluita per sobreviure, gent que té problemes amb drogues...¹⁰¹”*.

Si el sistema penitenciari -que afectaria homes i dones per igual- ja es troba en crisi¹⁰², només falta sumar-li les dificultats que suposa ser dona o mare privada de llibertat:

“El hecho de que la mujer sea, generalmente, la principal cuidadora de la familia, sumado a que muchas mujeres que cometen delitos son las sustentadoras únicas de sus hijos, debería ser tenido en consideración a la hora de diseñar penas alternativas al

¹⁰¹ Almeda, E. (2018). El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras* Entrevistada per Albert Segura. [Ràdio]. Barcelona. (Minut 27'30") Disponible a: <https://www.ccma.cat/catradio/alcarta/el-mati-de-catalunya-radio/la-doble-condemna-de-ser-presa-i-dona-sant-esteve-a-la-presó-de-wad-ras/audio/1024545/>

¹⁰² O si més no, així ho considera bona part de la doctrina. En aquest sentit, Silva Sanchez, J.M. (2018) a *Malum Passionis: mitigar el dolor del Derecho penal*. Atelier.

*encarcelamiento, más acordes a la realidad de este colectivo, y al objetivo último de la reinserción social*¹⁰³.

Per tal de proposar mesures alternatives a la pena privativa de llibertat, convé observar què proposen els ordenaments jurídics dels nostres països veïns com a mesures que pretenen revertir aquesta situació.

2. La situació internacional

a. El cas d'Itàlia

En aquest país, les dones preses representen un 4% de la població reclusa total¹⁰⁴, un nombre molt inferior al que representen les dones recluses a Espanya¹⁰⁵.

Aquests números són possibles per la raó següent: la imposició de penes privatives de llibertat cedeix davant de l'exigència de la tutela de la maternitat¹⁰⁶. El Codi Penal Italià regula supòsits de suspensió de la pena privativa de llibertat en els seus articles 146 i 147 per mares condemnades per la jurisdicció italiana, i fins i tot algun supòsit de substitució d'aquesta per una mesura de compliment alternativa.

Per la seva banda, l'article 146.1 de la referida llei¹⁰⁷ obliga els poders públics a suspendre la pena en el cas de: (a) dones gestants; i (b) dins del primer any de part.

L'article 147.1.3 del mateix codi¹⁰⁸ estableix la facultat del jutge de suspendre la pena privativa de llibertat que s'hagi d'aplicar a una mare amb nens menors de tres anys.

Els dos casos explicats amb anterioritat il·lustren la possibilitat d'acudir a la suspensió de la pena com a mecanisme per pal·liar els efectes de la possible dissolució familiar, desatenció de l'infant, o evitar les conseqüències que pot comportar l'entrada del fill a presó. Però a més a més, la tal com afirma la Magistrada Bona i Puigvert¹⁰⁹ la legislació italiana també contempla el mecanisme de la substitució de la pena privativa de llibertat per un arrest domiciliari: a partir d'una reforma de 1993, les penes privatives inferiors a tres anys, en els casos en què existeixin

¹⁰³ Herrera Enríquez, M. C., y Expósito Jiménez, F. (2010). Una vida entre rejas: Aspectos psicosociales de la encarcelación y diferencias de género. *Psychosocial Intervention*, 19(3), p.240. Disponible a: <https://www.redalyc.org/pdf/1798/179817507004.pdf>

¹⁰⁴ Segons indiquen les dades, a data de 30/04/2022 hi ha 2.276 dones recluses d'un total de 56.871 de població reclusa. Statistiche. Ministero della Giustizia . Recuperat el 4 de maig de 2022, a: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_14_1.page?facetNode_1=0_2&contentId=SST378226&previousPage=mg_1_14Segons.

¹⁰⁵ Recordem que les dones representen un 7,3% de la població reclusa total a Espanya.

¹⁰⁶ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p.116

¹⁰⁷ *Codice penale italiano*.. Disponible a: <https://www.studiocataldi.it/codicepenale/codicepenale.pdf>

¹⁰⁸ *Codice penale italiano*.. Disponible a: <https://www.studiocataldi.it/codicepenale/codicepenale.pdf>

¹⁰⁹ Bona, R. (1994). Problemas específicos de la mujer reclusa. *Vigilancia penitenciaria*. p. 116

fills menors de cinc anys a càrrec, permetran recórrer a aquesta alternativa. Cal tenir en compte que aquest últim instrument alternatiu de resposta al delictes és aplicable tant a la mare i al pare, mentre que el primer (la suspensió) tan sols aplica a la mare.

b. El cas de França

A França, l'encarcerament femení representa un 3,59% de la població reclusa total, un nombre de menys de la meitat del que les dones representen a Espanya.

En la legislació penal francesa¹¹⁰ es regulen tot un seguit de normes que podríem qualificar de progressistes en relació amb les normes del nostre ordenament jurídic. Progressistes perquè contemplen que la igualtat no només entén de normes per a les dones. La igualtat exigeix moltes vegades, normes dirigides a ambdós sexes, que pretenguin revertir rols de gènere imposats per la societat. En aquesta línia, el Codi al què ens referim, preveu alternatives a la pena privativa de llibertat tant pels homes, com per les dones, en alguns casos d'exercici de l'autoritat parental. A continuació s'exposaran alguns preceptes del *Code de Procédure Pénal*¹¹¹ que il·lustren alternatives a la pena privativa de llibertat, amb l'objectiu de vetllar pel millor interès del menor:

Per la seva banda, respecte a dones recluses embarassades de més de 12 setmanes, es permet que el jutge: (a) suspengui temporalment l'execució de la pena¹¹², (b) estableixi que la pena s'executi en règim obert¹¹³, (c) suspengui definitivament l'execució¹¹⁴, o que fins i tot (d) acordi la llibertat condicional d'aquesta.

Com es comentava prèviament, una de les particularitats del sistema penal francès és que el pare, a vegades, també pot gaudir d'alternatives a la pena privativa de llibertat gràcies a la seva condició de pare. De manera que el rol de la maternitat no recau única i exclusivament sobre la dona, trencant així amb els rols de gènere, i algunes de les complicacions donades per aquest fet. A mode d'il·lustració, els articles 720-1 i 729-2 del *Code de la Procédure Pénal*, permeten que tant la mare com el pare que tingui autoritat parental sobre un infant menor de deu anys pugui, (a) suspendre l'execució de la pena, o (b) gaudir de la llibertat condicional,

¹¹⁰ *Code de la Procédure Pénal*.

Disponible a: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20proc%C3%A9dure%20p%C3%A9nale.pdf>

¹¹¹ Disponible a: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20proc%C3%A9dure%20p%C3%A9nale.pdf>

¹¹² *Code de la Procédure Pénal*. Art. 708-1.

Disponible a: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20proc%C3%A9dure%20p%C3%A9nale.pdf>

¹¹³ *Code de la Procédure Pénal*. Art. 708-1

Disponible a: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20proc%C3%A9dure%20p%C3%A9nale.pdf>

¹¹⁴ *Code de la Procédure Pénal*. Art. 720.1

Disponible a: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20proc%C3%A9dure%20p%C3%A9nale.pdf>

respectivament. En ambdós casos, es requereix que la pena privativa de llibertat ha de ser igual o inferior a quatre anys.

Finalment, cal tenir en compte que França també permet l'exercici de la maternitat a les presons, com també ho permeten Espanya i Itàlia¹¹⁵. A França, es permet l'estada dels menors durant un període molt més curt: divuit mesos en lloc de tres anys. Ara bé, França estableix una possibilitat particular: permet que un cop transcorregut aquest termini de divuit mesos, i durant els dotze mesos següents a la sortida de l'infant, aquest pugui quedar-se amb la mare durant períodes curts¹¹⁶.

3. Proposta d'alternatives a la pena privativa de llibertat

En aquest epígraf s'han exposat algunes de les propostes de resposta a la criminalitat femenina que donen els sistemes penals d'alguns països veïns. Siguin aquestes solucions o no idònies, no és discutible el fet que l'índex de població reclusa femenina és molt més baix en aquests països que en el nostre, i que per tant, podem entendre les seves regulacions com a pistes a seguir si pretenem reduir el nombre de recluses.

Com a mesures alternatives a la pena privativa de llibertat per a les dones gestants, o amb fills de curta edat a càrrec, hem observat que algunes de les alternatives que existeixen són les següents: la suspensió de la pena privativa de llibertat (en la seva dimensió d'aplicació obligatòria o facultativa); l'arrest domiciliari; el compliment diferit de la pena; el seu compliment en règim obert; o fins i tot, la llibertat condicional.

Com a dada interessant hem vist també, que el model francès opta per una legislació que situa a l'home i a la dona reclusa en la mateixa posició parental. No resultaria doncs forassenyat, enfocar algunes de les propostes de reforma de l'actual model penitenciari espanyol en aquesta línia, amb l'objectiu de trencar amb l'associació de la dona com a principal cuidadora dels fills, i diluint l'excessiva càrrega familiar que en ella recau.

No deixa de ser destacable el fet que el model francès opti per una separació menys brusca entre la mare i l'infant que ha conviscut junts a presó durant els primers anys de vida d'aquest últim. Una separació més progressiva potser tindria les seves raons de ser per a afavorir el bé d'ambdós individus.

¹¹⁵ A Itàlia es permet l'exercici de la maternitat a les presons en companyia de nens de fins a tres anys (Legge 8 marzo 2021, n°40. Articolo 1)

¹¹⁶ *Code de la Procédure Pénal*. Art. D401

Disponible a : <https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20proc%C3%A9dure%20p%C3%A9nale.pdf>

Resulta evident que la majoria de les mesures alternatives proposades per les legislacions italiana i francesa busquen reduir l'impacte en la possible dissolució familiar, o desatenció dels fills, que pot comportar l'entrada de la dona a presó. Amb la implementació de totes, o part d'aquestes alternatives, estarem més a prop d'assolir el nostre propòsit: acabar amb la doble condemna que pateixen les dones.

CONCLUSIONS

El present treball parteix de la intuïció següent: la presó no és un escenari que quedi exempt del masclisme que envaeix la nostra societat.

En els capítols anteriors s'intenta evocar que tal intuïció és certa: la dona, com a conseqüència del tractament que rep per part del sistema penitenciari, pateix una doble condemna. De les exigències constitucionals, es predica la prohibició de discriminació per raó de sexe i l'obligació dels poders públics de garantir aquesta igualtat de tractament. Hem constatat, que les presons actuals presenten considerables avenços en comparació amb les presons de l'Antic Règim, o les de la Dictadura Franquista. Però la realitat és que aquests avenços, no són suficients. El Dret Penal, i el sistema penitenciari, no contenen regulacions disruptives amb el sistema patriarcal que cal abolir. Aquests continuen nodrint els rols de gènere, aprovant les desigualtats entre homes i dones, i sotmetent aquestes últimes a una crueltat innecessària.

Tres elements que configuren una realitat incòmoda davant la qual, els poders públics prefereixen tapar-se els ulls: les recluses dones configuren una escassa **minoria** de la població reclusa total; porten implícita la condició de **dones**, i provenen, majoritàriament, d'un context de **marginalitat**.

La resposta a la criminalitat femenina, continua essent avui en dia, tot un repte per al legislador i pel conjunt de la societat. El legislador, per la seva banda, ha de posar en marxa una reforma que marqui un punt i final a aquestes discriminacions que afecten a més de 4.000 vides. Per altra banda, els membres de la societat ens hem de desconstruir, deixar de donar llum verda al sistema masclista que ressona per tot arreu, i començar-lo a intimidar. Deixar de jutjar les dones preses com si fossin "més dolentes" que els homes, és un bon punt de partida..

La finalitat del Dret és la realització de la justícia. Per això, en aquest treball es proposen primeres aproximacions a algunes de les reformes que han de posar en marxa els poders públics, perquè això sigui possible. Aquest pla d'acció requereix, per una banda, que es creïn centres penitenciaris per a dones, que es corresponguin amb les seves característiques i necessitats, i per altra, que s'estudiïn alternatives a la pena privativa de llibertat, menys cruels i més efectives. Avançar cap a una societat més justa, igualitària i lliure de masclismes.

BIBLIOGRAFIA

Doctrina

- ALMEDA, E. (2002). *Corregir y castigar*. Edicions Bellaterra.
- ALMEDA, E. (2005). *Pasado y presente de las cárceles femeninas en España*. Sociológica.
- BONA, R. (1994). *Problemas específicos de la mujer reclusa*. Vigilancia penitenciaria.
- CUEVAS, T. (1985). *Cárcel de mujeres (1939-1945)*. Sirocco.
- FONTANIL GÓMEZ, Y./ ALCEDO RODRÍGUEZ, M^a./ FERNÁNDEZ, R./ EZAMA COTO, E. (2013). *Mujeres en prisión: un estudio sobre la prevalencia del maltrato*. Revista Española de Sociología.
- GARCÍA VALDÉS, C. (1975). *Régimen penitenciario de España. Investigación histórica y sistemática*.
- HERRERA ENRÍQUEZ, M. C. / EXPÓSITO JIMÉNEZ, F. (2010). *Una vida entre rejas: Aspectos psicosociales de la encarcelación y diferencias de género*. Psychosocial Intervention.
- IGAREDA, N. (2006). *Mujeres, integración y prisión*. Boletín Criminológico, 12(86).
- LAGUNAS, C. (2000). *Apuntes sobre un tratado carcelario femenino del siglo XVII: "La galera", escrito por sor Magdalena de San Jerónimo*.
- NAVARRO VILLANUEVA, C. (2018). *El encarcelamiento femenino. Especial consideración a las madres privadas de libertad*. Atelier.
- PLANAS, J. A., Linares, M. M., Marcos, R. M. P., y Domingo, A. M. (2017). *Historia del delito y del castigo en la Edad Contemporánea*. Dykinson.
- RUIZ SORIANO, M. (2017). *Ser mujer y madre en prisión. Análisis del trabajo educativo realizado en la unidad externa de madres"*.
- SILVA SANCHEZ, J.M. (2018). *Malum Passionis: mitigar el dolor del Derecho penal*. Atelier.
- YAGÜE OLMOS, C. (2007). *Madres en prisión. Historia de las Cárcels de Mujeres a través de su vertiente maternal*. Alianza Editorial.
- YAGÜE OLMOS, C. (2007). *Mujeres en prisión. Intervención basada en sus características, necesidades y demandas*. Revista Española de Investigación Criminológica, 5.

Informes

- Parlamento Europeo (2010). *Informe de la Comisión de Libertades Civiles, Justicia y Asuntos de Interior sobre condiciones y sistemas penitenciarios*. ((2015/2062(INI)).

Dades estadístiques

Anuario Estadístico. (2020). Ministerio del Interior.

Incidencia del trastorno límite de la personalidad en mujeres encarceladas. (2015). Generalitat de Catalunya, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada..

Statistiche. Ministero della Giustizia. (Itàlia).

Legislació

Internacional

Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos. (1966). ONU.

Reglas de Bangkok. (2011). *Reglas de las Naciones Unidas para el tratamiento de las reclusas y medidas no privativas de libertad para mujeres delincuentes*. Asamblea General Naciones Unidas.

Regles Mímines de les Nacions Unides per al Tractament de Reclusos (2015). Asamblea general de las Naciones Unidas.

Espanyola

Decret de 22 de novembre de 1936.

Ordre de 30 de març de 1940.

Constitució Espanyola (1978).

Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal.

Llei Orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària.

Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, pel que s'aprova el el Reglament Penitenciari.

Instrucció nº 6/90, de 5 de desembre de la Fiscalia General de l'Estat sobre menors ingressats en els centres penitenciaris de dones amb les seves mares preses.

Assemblea General, resolució 70/175, annex, aprovat el 17 de desembre de 2015.

Italiana

Codice penale italiano.

Legge 8 marzo 2021, nº40.

Francesa

Code de la Procédure Pénal.

Documentals

BARRANCO, S. *"Breathe": les veus que ningú escolta*. Barcelona: TV3.

Ràdio

SEGURA, A. El matí de Catalunya Ràdio. *La doble condemna de ser presa i dona: Sant Esteve a la presó de Wad-Ras*.